

Årsta 1:4 m.fl. "Fors verksamhetsområden"

Kulturmiljöutredning 2022-01-14

Årsta 1:4 m.fl. "Fors verksamhetsområden"

BESTÄLLARE

Haninge kommun

KONSULT

WSP Samhällsbyggnad

WSP Sverige AB
121 88 Stockholm-Globen
Besök: Arenavägen 7
Tel: +46 10 722 50 00

Org nr: 556057-4880
www.wsp.com

KONTAKTPERSONER

Emil Bergstén
emil.bergsten@wsp.com

Charlotte Hedenström
charlotte.hedenstrom@wsp.com

UPPDRAGSNAMN

Årsta 1:4 m.fl. "Fors verksamhetsområden"

UPPDRAGSNUMMER

10327108

KONSULTGRUPP

Charlotte Hedenström, sakkunnig kulturvärden, KUL (Nivå K)
Emil Bergstén, sakkunnig kulturvärden, KUL (Nivå K)
Cecilia Lindblom, arkeolog
Hugo Nyman, byggnadsantikvarie

UPPDRAGSANSVARIG

Charlotte Hedenström
sakkunnig kulturvärden

GRANSKARE

Emil Bergstén, sakkunnig kulturvärden, KUL (Nivå K)

2022-01-14

Innehåll

Sammanfattning av planförutsättningar	4
1. INLEDNING	
Uppdrag, syfte & metod	6
2. KULTURLANDSKAPET OCH DESS VÄRDEN	
Övergripande områdesbeskrivning	8
Kulturhistoriskt värde och Sammanhang	10
Bedömning av miljöns koppling till riksintresset Österhaningebygden	20
3. ATT VÅRDA, STÄRKA & UTVECKLA KULTURLANDSKAPET	
Känslighet & tålighet för Exploatering	28
Råd & rekommendationer för fortsatt planering	31
4. LAGSTIFTNING OCH BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN	
Befintliga ställningstaganden	32
Miljöbalkens krav	32
Kulturmiljölagens krav	34
Kommunala planer och program	36
Plan- och bygglagens krav	37

SAMMANFATTNING AV PLANFÖRUTSÄTTNINGAR

Kulturhistoriskt värde och lagkrav

En kulturhistorisk utredning har gjorts för Årsta 1:4 m.fl., Fors verksamhetsområde, Haninge kommun. Utredningsområdet är indelat i tre delområden, se karta på motstående sida.

En stor del av utredningsområdet upptas idag av en golfbana och det finns även småindustri vid Östergården. Dock bevaras i stort det agrara landskapets strukturer. Inom och i anslutning till utredningsområdet finns flera utpekade värden att förhålla sig till vid utveckling.

Riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken

Utredningsområdet öster om väg 73 (delområde 2 och 3) ligger inom riksintresset Österhaningebygden. Dessa delar av utredningsområdet utgör en del av ett större landskapssammanhang. Riksintresset utgörs av: *Centralbygd i Österhaninge med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet, som återspeglar ett maktens landskap, från förhistorisk tid till storgodslandskapets utveckling fram till det tidiga 1900-talet.*

Riksintressen för kulturmiljövården ska skyddas mot påtaglig skada. Det är de värden som legat till grund för utpekandet som ska skyddas. En åtgärd som berör ett riksintresse måste utformas så att den inte medför påtaglig skada på riksintresset för att vara tillåtlig.

Fornlämningar skyddade enligt kulturmiljölagen

Inom det utredda området finns ett flertal fornlämningar, bland annat gravfält och hällristningar samt lämningar av lägenhetsbebyggelse.

Det är förbjudet att utan tillstånd att rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Det är länsstyrelsen som beslutar om krav på arkeologisk undersökning och gör bedömningen hur bevarandet ska avvägas mot samhällsintressen vid en eventuell exploatering.

Kommunalt utpekade kulturmiljövården

Förutom kommunens ansvar att tillgodose riksintresset är även Fors gård en del av ett större område väster om väg 73 (delområde 1) som pekats ut av kommunen i översiktsplanen. Delområde 1 ingår dock

inte i kulturmiljöprogrammet. Den utpekade bebyggelsemiljön som tillhör Fors gård ligger strax utanför utredningsområdet.

I Plan- och bygglagens andra kapitel anges att bebyggelse och byggnadsverk ska utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Förhållningssätt för utveckling

Delområde 1

Delområde 1 ligger i nära anslutning till Fors gård som är utpekad som en kulturhistoriskt värdefull miljö i kommunalt kulturmiljöprogram. och därmed skyddat enligt PBL 8:13. Delområde 1 ligger helt inom ett område som är utpekad som kulturhistoriskt värdefullt i översiktsplanen.

Miljön med Fors gård gör att delområdets södra delar är känsliga för exploatering med verksamhetsområde. Norra delarna ligger i anslutning till ett befintligt verksamhetsområde och nära väg 73. Det gör att delområdets nordligaste del bedöms vara minst känslig för exploatering. All exploatering behöver dock göras med hänsyn till platsens värden.

Delområde 2

Delområde 2 ingår i riksintresse för kulturmiljövården Österhaningebygden AB 19. Området är en del av det agrara storgodslandskapet inom riksintresset. I områdets södra del finns ett flertal fornlämningar, främst lokaliserade till de bägge skogspartierna. Fornlämningsmiljön är också uttryck för riksintresset.

Områdena i söder med fornlämningar och öppet landskapsavsnitt med vy mot Fors är känsliga och olämpliga för exploatering då det öppna odlingslandskapet med lämningar och agrara strukturer har värden som kopplar mot riksintresset.

Delar av Östergården ligger i utredningsområdet. Denna del saknar numera äldre bebyggelse och nyttjas för småindustri. Miljön ligger i direkt anslutning till det öppna landskapet, varför endast försiktig exploatering i mindre skala bedöms vara lämplig här. I direkt

anslutning till verksamheten finns en fornlämning som är skyddad enligt lag.

Ytan i norr, med den öppna delen av golfbanan, bedöms vara känslig då den utgör en del av det agrara landskapet inom riksintresset; den är dock avskärmd från de stora landskapssammanhangen och dess siktlinjer.

Ytan närmast väg 73 och trafikplats Fors bedöms vara minst känslig för exploatering. All exploatering behöver dock göras med hänsyn till platsens värden.

Delområde 3

Delområde 3 ingår i riksintresse för kulturmiljövården Österhaningebygden AB 19. Området är en del av det agrara storgodslandskapet inom riksintresset. I områdets östra del finns en fornlämning som är skyddad enligt lag.

Delområdet berörs av flera värdefulla vyer som kopplar mot riksintresset. Längst i norr ansluter delområdet till ett befintligt verksamhetsområde. Hela landskapsrummet med dess naturliga topografi är av betydelse för att den riksintressanta berättelsen ska kunna avläsas. Med hänsyn till riksintressets värden bedöms större delen av ytan vara olämplig för exploatering. Området längst i norr bedöms vara något mindre känsligt, men exploatering behöver göras med stor hänsyn till platsens värden.

Inledning

UPPDRAG, SYFTE & METOD

Uppdraget

WSP har fått i uppdrag av Haninge kommun att utreda de kulturhistoriska värdena inom Årsta 1:4 m.fl., Fors verksamhetsområde. Utredningsområdet är beläget söder om Västerhaninge, direkt söder om trafikplats Fors och på båda sidor om väg 73. Området öster om väg 73 ligger inom riksintresse för kulturmiljövård (Österhaningebygden AB 19) och området väster om vägen ligger invid en kommunalt utpekad kulturmiljö.

Behovet av en utredning har aktualiserats med anledning av att ett detaljplanearbete har inletts och en skiss till strukturplan tagits fram för att pröva möjligheten att uppföra ett nytt verksamhetsområde. Utredningen ska förutom värdebeskrivning ha fokus på möjligheter till exploatering inom utredningsområdet, genom en känslighetsbedömning samt råd och rekommendationer för fortsatt planering.

Utredningsområdet som omfattas av skissen för strukturplan är cirka 75 hektar stort. Området är ej planlagt sedan innan och består idag av naturmark och golfbana. Inriktningen för planerat verksamhetsområde är mestadels logistik men även andra verksamheter, såsom ett golfcenter.

Utredningsområdet är uppdelat i tre områden (se karta till höger) där nuvarande förslag inrymmer verksamhetslokaler om totalt 209 000 kvm. Byggnadernas föreslagna höjder är upp till 20 meter inockhöjd. Verksamhetslokalerna är fördelade enligt följande:

Område 1: cirka 64 500 kvm
Område 2: cirka 79 000 kvm
Område 3: cirka 65 500 kvm.

Syfte

Syftet med utredningen är att utgöra underlag i pågående detaljplaneprocess. Framför allt önskar kommunen en bedömning kring den föreslagna markanvändningens påverkan på riksintresseområdet Österhaningebygden (AB 19). Utredningen kommer även utgöra underlag för miljöbedömning av detaljplanen där påverkan på bland annat kulturmiljö kommer bedömas i en miljökonsekvensbeskrivning.

Omfattning

Rapporten omfattar:

- Kortfattad historik
- Beskrivning av kulturhistoriska värden och karaktärsdrag

- Känslighets- och tålighetsanalys
- Råd och riktlinjer för fortsatt planering
- Konsekvensbedömning i förhållande till riksintresset

Metod

Utredningens metod utgår från Riksantikvarieämbetes plattform för värdering och urval samt Riksantikvarieämbetets handbok för kulturmiljöns riksintressen.

Det kulturhistoriska planeringsunderlaget kartlägger och analyserar de befintliga värden som finns inom och i anslutning till området. Resultatet ska ligga till grund för bedömningar av åtgärdernas påverkan på riksintresset och kulturmiljön.

Utredningen beskriver det aktuella utredningsområdets kulturhistoriska värden samt identifierar och tydliggör värdebärande uttryck i relation till både riksintresset och kommunens kulturmiljöprogram. Genom den kulturhistoriska värderingen avgränsas de berättelser som karaktärsområdena bär, hur väl det går att utläsa berättelsen samt hur väl landskapet ger en hel och fullständig bild av berättelsen.

Utifrån platsens värdebärande egenskaper görs en känslighets- och tålighetsanalys som belyser i vilken grad fastigheten har potential till förändring utan att förvanska de kulturhistoriska värdena. Slutligen redovisas rekommendationer för hur tänkt verksamhetsområde kan anpassas till platsens kulturhistoriska värden. Det tydliggörs även vilka delar som ska värnas i den framtida utvecklingen av fastigheten.

Underlag

Som underlag för rapporten har främst Haninges kulturmiljöprogram och Haninge kommuns översiktsplan använts. Bedömningar har gjorts utifrån en illustration till en detaljplan som är ett utkast i den pågående planprocessen för Fors verksamhetsområde. Vidare har tidigare framtagna kunskapsunderlag använts, däribland Panzar & Janckes kulturmiljöanalys samt fördjupande kunskapsunderlag som Västerhaninge kulturmiljöinventering där bland annat Fors by ingår. Utredningen utgår även ifrån RAÄ:s riksintressebeskrivning för Österhaningebygden [AB 19] samt länsstyrelsens yttrande från avgränsningssområdet för MKB. En studie av historiska kartor hos Lantmäteriet, Riksantikvarieämbetets register KMR Fornsök samt arkeologiska rapporter som berör området har även gjorts. Fältinventering har gjorts av bebyggelseantikvarier Charlotte Hedenström, Emil Bergstén och Hugo Nyman, samt arkeolog Cecilia Lindblom.

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets **Plattform för värdering och urval**, Värderingen görs i tre steg.

I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller processkontext eller en blandning av dessa båda.

I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är.

I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

Utredningsområdet uppdelat på tre delområden.

2

Kulturlandskapet och dess värden

ÖVERGRIPANDE OMRÅDESBESKRIVNING

Utredningsområdet och dess närmiljö

Utredningsområdet ligger i Haninge kommun, Stockholms län, ca 5 kilometer sydöst om Västerhaninge centrum och ligger delvis inom riksintresse för kulturmiljövården. Landskapet är böljande och domineras av öppna, brukade dalgångar som avgränsas utav skogiga höjdparter. Centralt i detta större landskap rinner Vitsån, som börjar vid Vedasjön väster om utredningsområdet och har sitt utlopp i Horsfjärden i sydöst.

Aktuellt utredningsområde ligger på två sidor om väg 73 och i anslutning till trafikplats Fors. Längs med 73:an löper både Gamla Nynäsvägen samt en ännu äldre vägsträckning till Fors gård. I huvudsak utgörs utredningsområdet idag utav golfbana, skogbevuxna höjdparter och ett mindre område med åkermark. Området omfattas idag inte av någon detaljplan.

Utredningsområdet är uppdelat i tre delområden:

- *Delområde 1* begränsas av väg 73 i öster, Fors gård i söder och ett verksamhetsområde i väst och norr. Här finns i huvudsak naturmark i form av en ganska markant höjdsträckning med hållmark, vitmossa och barrskog. I norra delen av höjden finns en ensamliggande övrig kulturhistorisk lämning, en husgrund från historisk tid. I väster är marken exploaterad genom plangjord mark och byggnader till ett verksamhetsområde. I söder ansluter utredningsområdet till fornlämningar i skogmark samt till Fors gård. Delområde 1 ligger i anslutning till särskilt värdefull kulturmiljö som är utpekad i kommunens kulturmiljöprogram (4. Vitsån med Fors, Nödesta och Vålsta).

- *Delområde 2* begränsas av väg 73 i väster samt Vitsåvägen i norr och öster. I söder går utredningsområdets gräns rakt över Fors golfbana. Här finns stora öppna ytor i dalgången, som idag utgör golfbana, samt skogbeklädda höjder. Mitt i delområde 2 finns två större höjdparter som skärmar av den norra delen av området från den södra. Båda höjderna innefattar fornlämningsmiljöer och den ena även en gårdsmiljö. Delområde 2 ligger inom riksintresse för kulturmiljövård (Österhaningebygden AB 19).

- *Delområde 3* begränsas i väster av Vitsåvägen, i norr av ett mindre verksamhetsområde och i öster av en skogig höjd. I söder fortsätter

golfbanan. Här finns stora öppna ytor i dalgången, som idag utgör golfbana och åkermark, samt en mindre del av en skogbeklädd höjd som innehåller fornlämning. Delområde 3 ligger inom riksintresse för kulturmiljövård (Österhaningebygden AB 19).

Landskapets övergripande karaktär

Årsta 1:4 m.fl. "Fors verksamhetsområden" är en del i ett större öppet landskapsrum som ingår i riksintresset Österhaningebygden AB 19. I både den norra och västra delen mot Västerhaninge är landskapet överlag växlandes mellan impedimentmarker bevuxna med skog och lägre liggande åkermarker. I söder och öster avgränsas landskapet av större skogsområden. Hela landskapet är genomskuret av de i höjd skiftande sprickdalarna. Det innebär att långsmala dalgångar sträcker sig i nordost-sydvästlig riktning igenom landskapet. Inlandsisens framfart resulterade i att dalgångarna fylldes med avlagrad lera vilket skapat förutsättningarna för dagens landskapsbild.

De centrala delarna av Österhaningebygden är ett öppet landskap med stora sammanhängande åkermarker. Trädbevuxna åkerholmar framträder som öar på åkrarna och skapar djup och siluettverkan i landskapet. Det är i dalgångarna och på höjdlägen i dessa som majoriteten av fornlämningarna samt bebyggelsen i form av gårdar och byar återfinns.

Österhaningebygden har historiskt sett varit en centralbygd med en lång bebyggelsekontinuitet bestående av kyrkor, byar och säterier. Odlingslandskapet karaktäriseras av en hög uppodlingsgrad. Österhaningebygden är rik på fornlämningar, med dateringar från stenålder till historisk tid.

Strax söder om utredningsområdet västra delområde (1) ligger bebyggelsen som tillhört Fors by, mellan den gamla landsvägen och 73:an med visuella kopplingar till utredningsområdet. På Fors och 73:ans östra sida finns de före detta åkermarkerna, den nuvarande golfbanan som utgör plankartans huvudsakliga område.

Delområde 1

Omr 1: Fors gård, söder om utredningsområdet.

Omr 1: Naturmark norr om Fors gård.

Omr 1: Verksamhetsområde i anslutning till utredningsområdet

Delområde 2

Omr 2: Östergården - idag småindustri.

Omr 2: Fornlämningsområde i hagmark invid Östergården.

Omr 2: Golfbana och hållristningsområde i norr. Väg 73 och Fors i bakgrunden.

Delområde 3

Omr 3: Vy från söder mot omr 3.

Omr 3: Jordbruksmark och höjd med fornlämningar.

Omr 3: Öppna vyer mot område 2.

KULTURHISTORISKT VÄRDE OCH SAMMANHANG

-Vad berättar miljön?

Årsta 1:4 m.fl. "Fors verksamhetsområden" utgör en del i ett landskap som präglats av storgodsens ägande med ursprung i den medeltida sätesgården vid Årsta slott. Fornlämningarna i området visar på en lång kontinuitet av mänsklig aktivitet - från stenålder till modern tid. Utredningsområdet är ett jordbrukslandskap som brukats åtminstone sedan bronsåldern. Utredningsområdet har historiskt till största delen hört till Fors. En mindre del i söder har hört till Berga.

Det förhistoriska landskapet

Under stenåldern har området karaktären av ett skärgårdslandskap med djupa havsvikar, öar och skär. Den tidens landområden motsvaras idag av landskapets höjdparter där man även finner fornlämningarna utmed dåtidens strandlinjer. Höjdparter inom utredningsområdet började torrläggas under slutet av yngre stenåldern (ca 2000 f Kr), och blev därmed tillgängligt för bosättning. Genom de tydliga höjdskillnader som finns i området, och kontrasten mellan den låglänta jordbruksmarken och de skogiga höjderna, kan man fortfarande skapa sig en bild av stenålderns ö-rika landskap.

Under loppet av bronsåldern (1800-500 f Kr) förändrades landskapet runt Fors kontinuerligt - från en allt tätare skärgård till den yngre bronsålderns havsvik som sträckte sig in till utredningsområdet. Den torrlagda sjöbotten gav goda förutsättningar för både odling och bete. Närheten till havet och vattendrag gav goda möjligheter till kommunikation och försörjning. Lämningar efter bronsålderns boplatser i området återfinns i strandnära läge. Idag kan man framför allt utläsa bronsålderns landskap genom alla de hällristningar som finns i området och fortfarande går att se. I deras närhet finns flera registrerade boplatser.

Landhöjningen under järnåldern (500 f Kr - 1050 e Kr) innebar att området grundades upp allt mer och den direkta kontakten med havet försvann. Redan i början av järnåldern hade havsviken omvandlats till en dalgång med farbar vattenled - Vitsån - i dalbotten. Vitsån gav goda förutsättningar för kommunikation och försörjning. Under yngre järnålder förändras bebyggelsemönstret och människorna flyttar till flackare höjdparter längre ner i dalgångarna. Dagens bebyggelse ligger fortfarande till stor del i dessa lägen, såsom vid Fors. Vid Fors står idag en runsten från yngre järnålder, vilken en gång sannolikt markerat platsen för en viktig broövergång över Vitsån. Stenen vittnar om att det funnits en storgård här, även om gårdens exakta läge är okänt. Järnålderns lämningar återfinns framför allt på de lägre höjderna runt den historiskt belagda bebyggelsen i området. Där finns flera gravfält, vilka vittnar om järnålderns bosättningar. Gravfältens närhet till den yngre bebyggelsen visar på en lång bosättningskontinuitet i dalgången, något som även bekräftas av ortnamnens ålder.

Agrart landskap präglat av storgodsens

Landskapet i Österhaningebygden har präglats av storgodsens och frälsets ägande sedan lång tid tillbaka. Årsta slott har varit sätesgård sedan medeltiden. Närheten till Stockholm bidrog till områdets attraktivitet för adeln och kronan under 1600-talet.

Säteribildningen under stormaktstiden kom att forma landskapet både genom de sätesgårdar som placerades i dominerande, ofta sjö nära lägen och genom avhysning av byar som lades under storgodsens. Redan tidigt skapades stora sammanhängande odlingsmarker.

Det utredda området och dess närområde utgör en del av det större landskapssammanhang som präglats av denna utveckling. De stora sammanhängande odlingsmarkerna präglar i hög grad utredningsområdets närmiljö och även delar av utredningsområdet. Särskilt delområde 3 och södra delen av delområde 2 utgör tydligt en del av det sammanhängande odlingslandskapet.

Berga

En mindre del av utredningsområdet har tillhört Berga. Berga blev säteri i mitten av 1600-talet och kom att omfatta bl a Kapp-Ekeby och en gård i Fors by. Kapp-Ekeby kom så småningom att avhysas och byns marker kom att helt ligga under Berga.

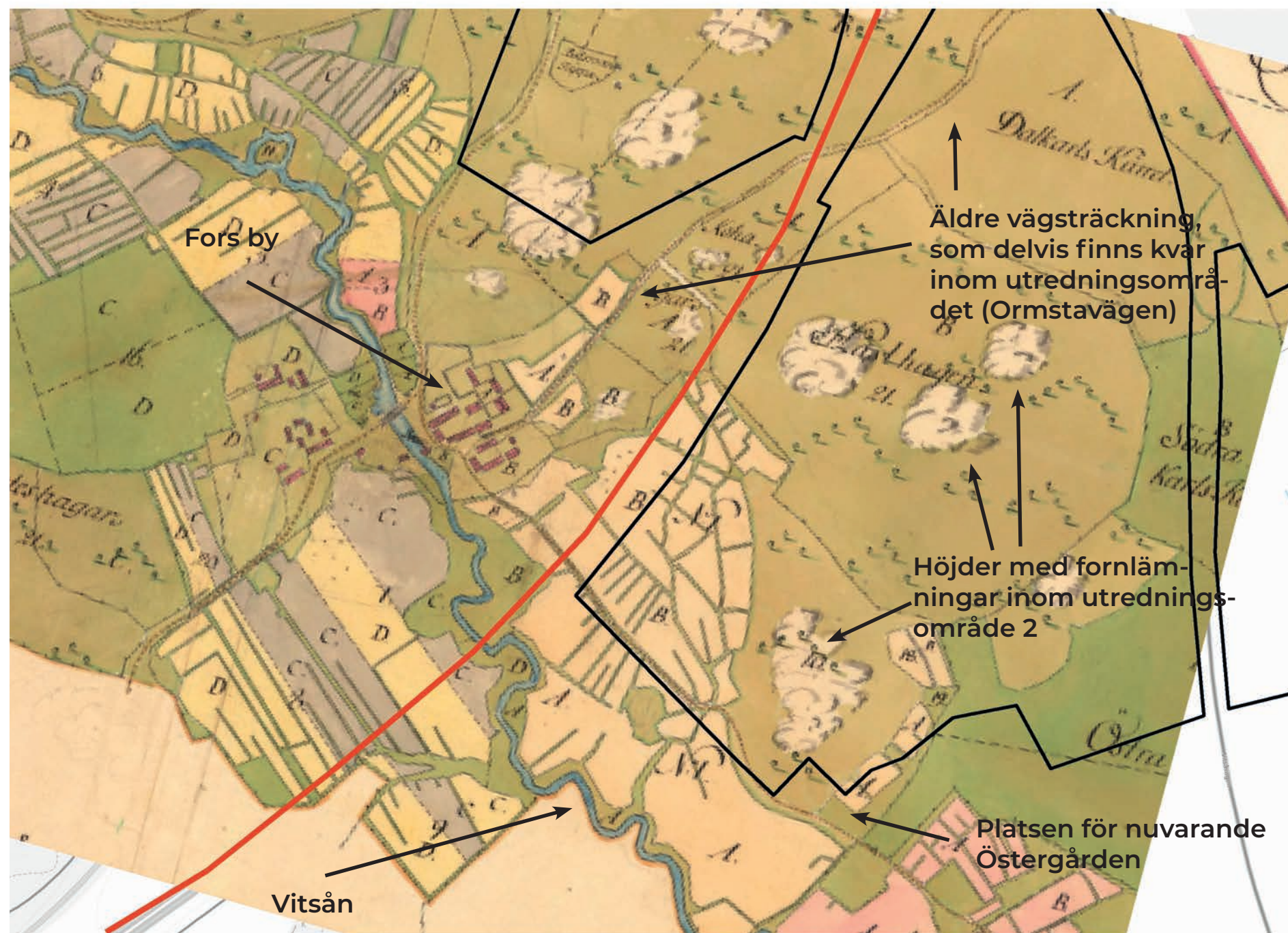
Fors

Utredningsområdet ligger inom ett område som huvudsakligen tillhört Fors. Byn har en lång historia och nämns för första gången skriftligen 1327. Ortsnamn som innehåller naturföreteelser som Fors anses (likt sådana namn med ändelser som -sta och -by) ha etablerats under järnåldern.

Under 1600-talet bestod Fors by av fyra gårdar samt en vattendriven kvarn och såg. Från 1700-talet fram till att järnvägen kom till Väterhaninge har Fors fungerat som en central punkt i det omgivande landskapet. Bysamhället omfattade då förutom gårdsbebyggelsen även affär, gästgiveri och skjutsstation. I samband med laga skifte i början av 1800-talet flyttades Östergården ut från byn till sin nuvarande plats. (Gårdsbebyggelsen låg delvis inom utredningsområdet, i sydvästra delen av delområde 2, men den äldre bebyggelsen finns inte kvar idag.) På en åkerholme inom utredningsområdet finns även lämningar efter torpet Haga.

Runsten vid Fors gård.

Fors by år 1772, utsnitt, med delar av utredningsområdet (svart) och Väg 73 (rött),

Äldre vägnät

Under senare år har de nya vägdragningarna med Väg 73 och Fors trafikplats och Vitsåvägen skapat nya strukturer i landskapet och de äldre vägar och rester av sträckningar som finns inom och i anslutning till utredningsområdet är relativt otydliga. Gamla Nynäsvägen, som passerar mot Fors by, är en rest av den gamla landsvägen. I dalgången finns även rester efter en tidigare väg som förband byarna Fors, Kapp-Ekeby och Alvsta. I samband med den arkeologiska utredningen i området påträffades även vägbanan och resterna av en bro över Vitsån i anslutning till Kapp-Ekebys gamla bytomt.

En av de äldre vägsträckningarna löper under väg 73 och knyter samman landskapet på båda sidor om väg 73. De äldre vägarna genom området illustrerar också tidsdjupet och Fors placering i en kommunikativ knypunkt. Utmed utredningsområdet löper tre generationer landsväg som alla tre korsar den under förhistorisk tid farbara Vitsån alldeles i närheten av Fors.

Möjlighet att avläsa de bärande berättelserna i dagens landskap

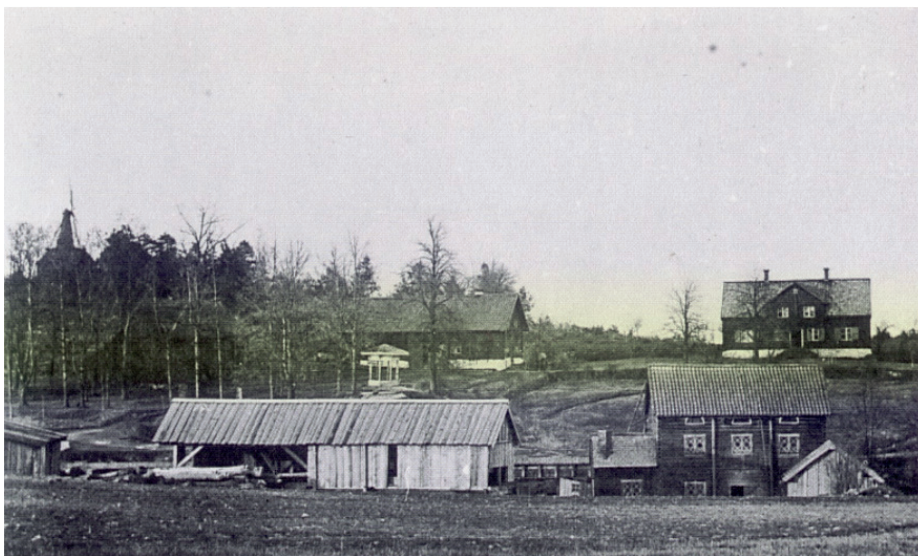
Under senare delen av 1900-talet har delar av Fors bys odlingsmarker inom utredningsområdet omvandlats till golfbana, men dess huvudstrukturer går ännu att avläsa och uppleva som en del av odlingslandskapet. Den utflyttade Östergården ligger i ungefär samma läge även om den äldre bebyggelsen är borta idag. Gårdens funktion är även den ändrad. Marknivåerna är förändrade med verksamhet för småindustri inom utredningsområdet. Ytterligare förändringar kommer av 73:ans dragning mellan Fors trafikplats och Gryts trafikplats. Vägen drogs i början på 2000-talet och ersatte då den gamla Nynäsvägen som är en rest av den gamla landsvägen. Väg 73 som skär genom Fors ägor har skapat en barriär i landskapet som skurit av Fors bebyggelsemiljö från ägorna öster om vägen. Även Vitsåvägen är en ny vägstruktur.

Även om de förändringar som skett försvårar läsbarheten av de historiska sammanhangen går det fortfarande att läsa av det förhistoriska landskapet och den historiska utvecklingen med Fors och storgodslandskapet. Golfbanan anlades 1997 och utökades under 2000-talet då den tog mer av den kringliggande åkermarken i anspråk. Golfbanan innebär visserligen en ny användning men den övergripande karaktären bibehålls och landskapet hålls öppet, Golfbanan kan dessutom när som helst åter tas i anspråk som åkermark.

Storgodslandskapets kanske starkaste uttryck inom utredningsområdet är de historiska strukturer och förändringar som är läsbara, med det sammanhängande öppna landskapet som begränsas av de skogklädda höjdpartierna.

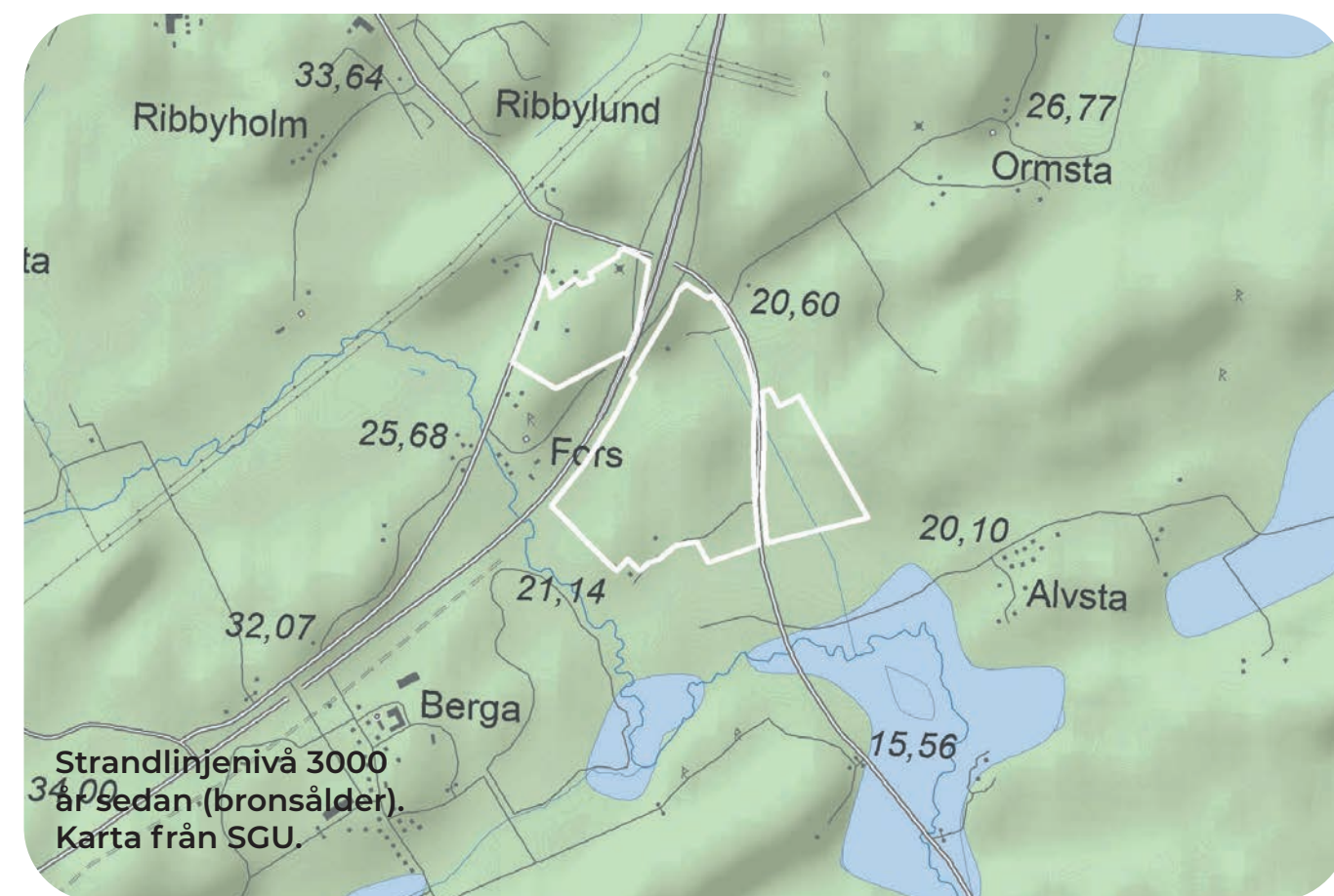
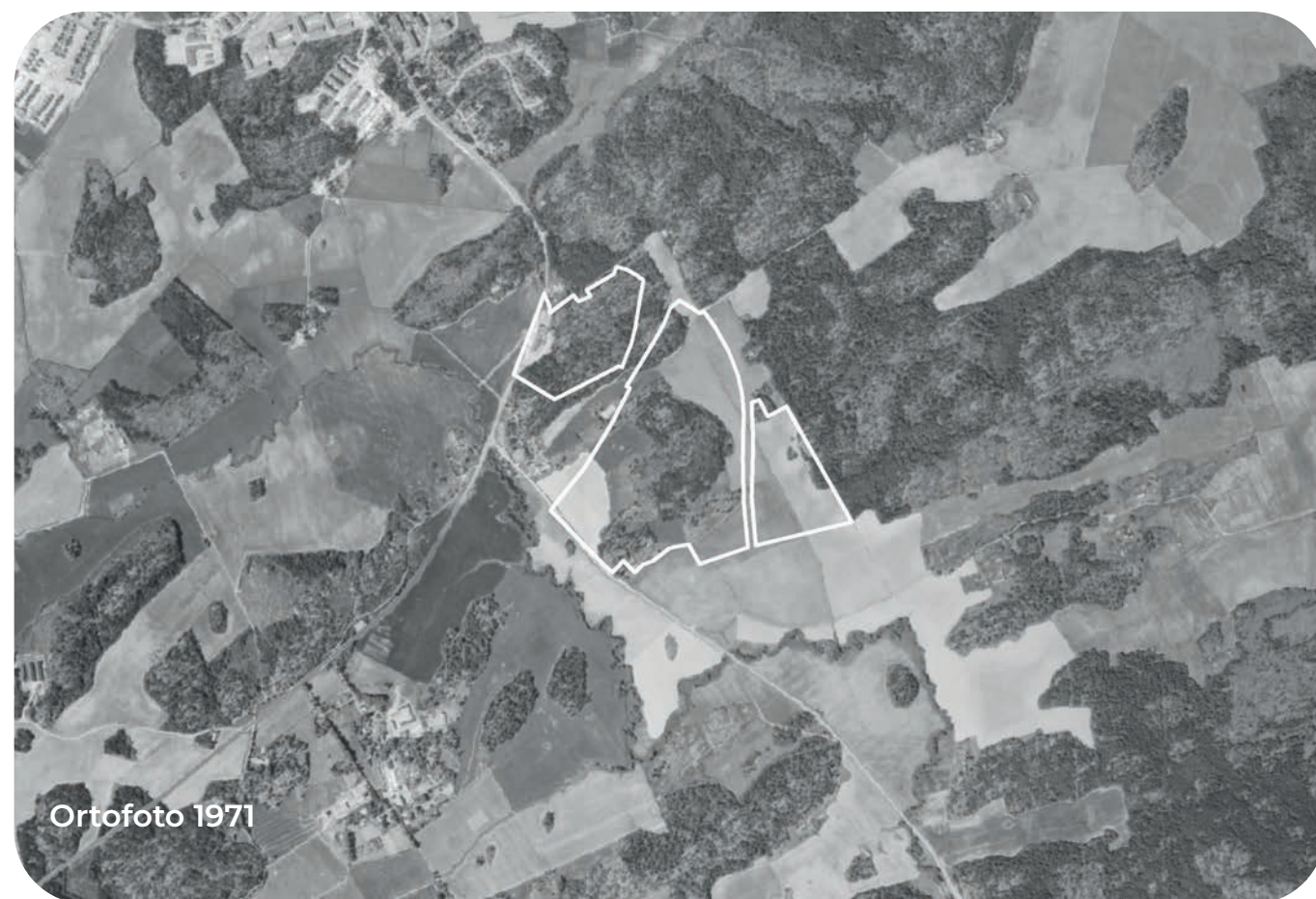
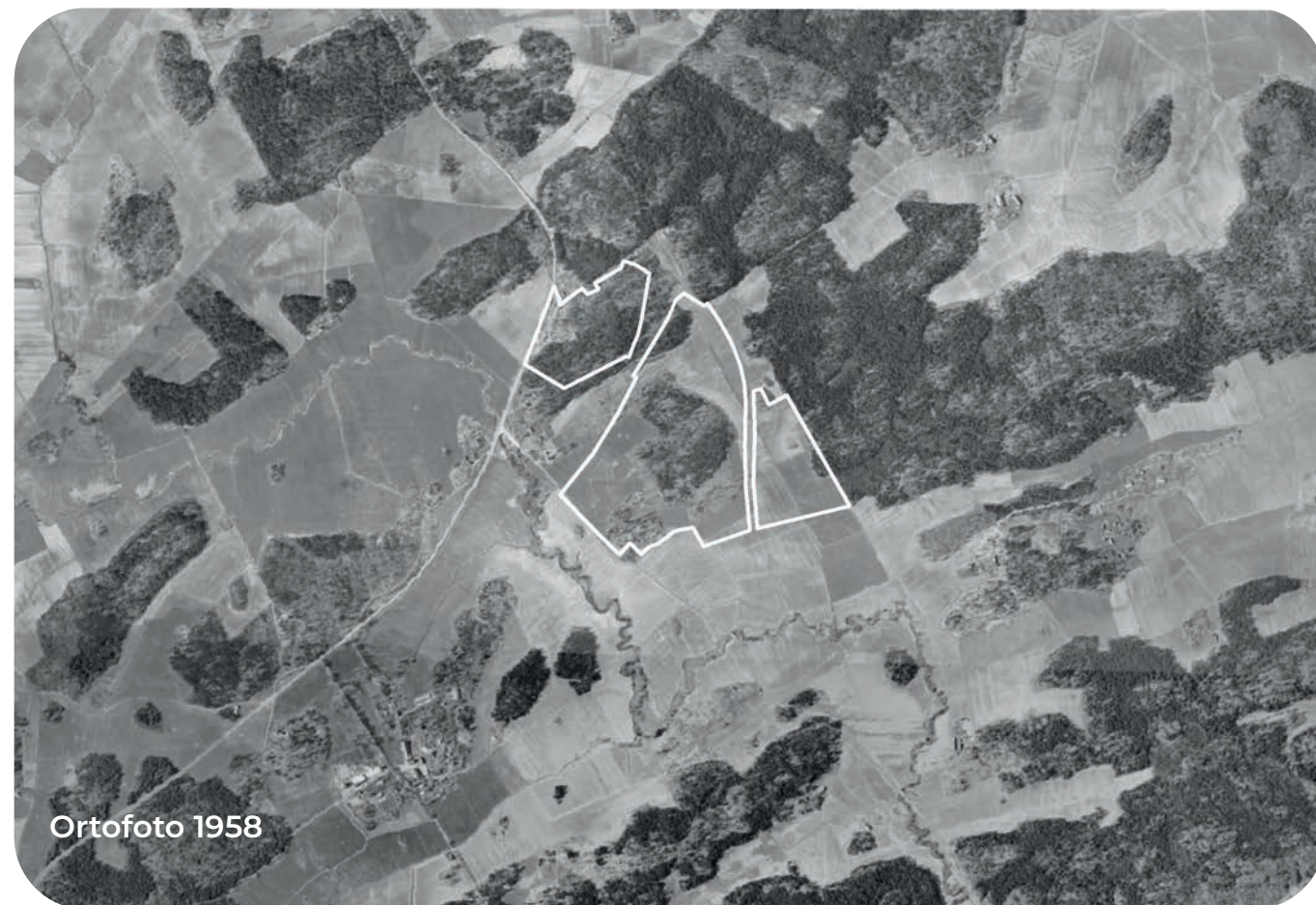
Fors, stallet och magasinet på Fors 1 på 1950-talet. Digitalt museum.

Fors, med vattenkvarnen i förgrunden och en väderkvarn uppe på höjden t.v. Äldre foto från Digitalt museum.

Häradsekonomiska kartan 1901-06 (utsnitt). Karta från Lantmäteriet

Fornlämningsbild

I detta avsnitt presenteras utredningsområdets övergripande fornlämningsbild. Analysen utgör en förutsättning för känslighetsanalys, kulturhistoriskt värde och hur platsen bör hanteras vid en eventuell förändring. Hela utredningsområdet har utretts avseende arkeologi i syfte att påvisa fornlämningar.

Områdets fornlämningar

Utredningsområdet utgörs av ett öppet landskap inramat av skog, med långsträckta sprickdalar och tydliga höjdparter. Fornlämningarna ligger i huvudsak något neddraget från höjdrönen, på lägre liggande impediment. Något söder om utredningsområdet slingrar Vitsån, vilken utgjort en viktig karaktär i det förhistoriska landskapet. En stor del av fornlämningarna anknyter rumsligt till ån och dess dalgång.

Landhöjningen efter istiden har gjort att området gått från skärgårdsmiljö under yngre stenålder till inland runt Kristi födelse. Det finns ett par boplatslämningar från yngre stenålder i utredningsområdet, men majoriteten av fornlämningarna är från perioderna brons- och järnålder (1800 f Kr - 1050 e Kr). Fornlämningsbildens påvisar en expansion i området under denna period, vilket hänger samman med landhöjningen. Från bronsåldern finns t ex boplatslämningar och ett flertal skålgropslokaler. Järnåldern representeras av flera gravfält och boplatslämningar. Vid Fors gård, som ligger i anslutning till utredningsområdet, finns även en runsten och gravhög från yngre järnålder, vilka antyder att platsen varit av vikt.

Den tydligaste fornlämningsmiljön inom utredningsområdet återfinns på höjderna norr om Östergården. Här finns delvis öppen hagmark och golfbanor insprängt mellan skogiga partier. Området har lämningar från både sten-, brons och järnålder samt historisk tid. Detta beror på att platsen har haft ett fördelaktigt läge på en höjd med utblick över Vitsådalen och med tillgång till bra betes- och odlingsmark. Här finns fortfarande de synliga spåren efter bronsålderns ristningar, järnålderns begravingar och den historiska bebyggelsen. Boplatslämningarna från förhistorisk tid är inte synliga. Lämningarna kring Östergården anknyter både rumsligt och tidsmässigt till fornlämningsmiljön runt Fors gård, strax utanför UO och direkt knuten till Vitsån. Vid Fors gård finns ett stort antal lämningar från både förhistorisk och historisk tid, varav bl a en runsten som vittnar om en vikingatida storgård. Fors med historiskt belagd ägomark, Vitsån och fornlämningarna bildar tillsammans en värdefull miljö som fortfarande kan avläsas i den större landskapsbild.

Den norra delen av utredningsområdet har mer karaktären av utmark, men har genom de långa siktlinjerna i dalgångarna och förbindelsen med Vitsån en tydlig koppling till det förhistoriska landskapet. Ett par boplatslämningar i dalgångens utkanter (Hardansen och boplat öster om Östergården), med helt olika dateringar, visar på den långa bebyggelsekontinuiteten i området.

Förklaring av några fornlämningstyper:

Skålgrop

En typ av hållristning. Rund, skålformad grop, inknickad i fast berg eller block. Förekommer ensam, i grupp eller tillsammans med andra typer av hållristningar. Dateras vanligen till bronsålder, man förekom även under sten- och järnålder. Syftet är oklart men kopplas oftast till rituella sammanhang.

Boplatslämning

Område med lämningar av boplatsskäraktar från förhistorisk tid, dvs. anläggningar för boende, förvaring, matberedning eller dylikt samt föremål, råämnen för bearbetning, byggmaterial och/eller avfall som lämnats kvar på marken.

Stensättning

Förhistorisk gravanläggning med flack eller svagt välvd profil. Uppbyggd av stenar, jord och sand. Ibland synliga stenar, ibland övertorvad. Påträffas både ensamma och i gravfält.

Gravfält

Område med minst fem förhistoriska gravanläggningar med ett inbördes avstånd av högst 20 meter. Kan innehålla flera olika gravtyper, t ex hög, stensättning, treudd, flatmarksgrav, och andra objekt som resta stenar, hägnader etc.

Gravfält på höjd i delområde 2.

Skålgropar ute på golfbanan i delområde 2.

- Fornlämning
- Möjlig fornlämning
- Övrig kulturhistorisk lämning
- Ingen antikvarisk bedömning
- Ej kulturhistorisk lämning
- Fornlämning
- Möjlig fornlämning
- Övrig kulturhistorisk lämning
- Ingen antikvarisk bedömning
- Ej kulturhistorisk lämning
- Planområde

Fornlämningar inom planområde:

- Boplatsslämningar
(L2021:4164; L2020:8555; L2019:3919; L2014:4808)
- Gravlämningar
(L2014:4510; L2014:4526; L2014:4649; L2014:4527)
- Hällristningar/skålgropar
(L2019:4858; L2019:3932; L2019:3933; L2019:3934;
L2014:5606;

Övriga kulturhistoriska lämningar:

- Lägenhetsbebyggelse/torplämning
(L2019:3935)
- Husgrund historisk tid
(L2019:3936; L2019:3920)

Kulturhistoriskt värde

Befintliga ställningstaganden

Riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken

Delområde 2 och 3 ligger inom riksintresset Österhaningebygden. Dessa delar av utredningsområdet utgör en del av ett större landskapssammanhang. Motiveringen lyder: *Centralbygd i Österhaninge med förhistorisk bruks- och bosättningskontinuitet, som återspeglar ett maktens landskap, från förhistorisk tid till storgodslandskapets utveckling fram till det tidiga 1900-talet.*

Fornlämningar skyddade enligt kulturmiljölagen

Inom utredningsområdet finns ett flertal fornlämningar, bland annat gravfält och hållristningar samt lämningar av lägenhetsbebyggelse.

Kommunalt utpekade kulturmiljövården

Förutom kommunens ansvar att tillgodose riksintresset är även Fors gård en del av två större områden väster om väg 73 som pekats ut av kommunen, dels i översiktsplan och dels i kulturmiljöprogram. (Själva gårdsmiljön ligger strax utanför utredningsområdet.)

Översiktsplan - Österhaningebygden med gårdar med gamla anor

Delområde 1 ingår i område nr 27 som är utpekade i översiktsplanen som kulturhistoriskt värdefullt.

Kulturmiljöprogram - Område 4. Vitsån med Fors, Nödesta och Vålsta

Området är utpekade som särskilt värdefullt i Haninges kulturmiljöprogram. I det området ingår Fors, Nödesta och Vålsta. Det utpekade området ligger inte inom utredningsområdet, utan angränsar till utredningsområdet.

Bedömningar avseende utredningsområdet

Värdena inom utredningsområdet utgörs främst av fornlämningarna samt att det är en del av ett större landskapssammanhang som i den större skalan utgör en del av det av storgodsen präglade landskapet inom Österhaningebygden. I den mindre skalan är utredningsområdet

en del av Fors och kopplar mot Fors gårdsmiljöer som finns väster om väg 73 och invid Vitsån.

Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

Fornlämningarna ingår tillsammans i ett större sammanhang med en rik förekomst av fornlämningar från stenålder -järnålder. De ger viktiga indikationer både på hur det förhistoriska landskapet sett ut, hur bebyggelsen utvecklats under förhistorisk tid samt hur det knyter an till dagens bebyggelse. Fornlämningarna ingår i ett större sammanhang, och det omgivande landskapet och dess topografi är av betydelse för att avläsa fornlämningarna.

Fors

Bebyggelsen i Fors by är relativt väl bevarad samtidigt som miljön är en av dem som påverkats kraftigast av förändringar i området. En stor del av de äldre gårdarna och ekonomibyggnaderna har över tid gått förlorade eller blivit kraftigt förändrade.

Östergården som utflyttats i samband med laga skifte hyser numera småindustri och den äldre bebyggelsen är försvunnen. Fors koppling till utredningsområdet är tydlig utifrån områdets historia men också läsbar genom visuella samband, äldre vägsträckningar och Vitsån som binder ihop området. Vägarna genom området illustrerar också tidsdjupet och Fors placering i en kommunikativ knutpunkt. Utmed utredningsområdet löper tre väggenerationer som alla tre korsar den under förhistorisk tid farbara Vitsån alldeles i närheten av Fors.

Trots att väg 73 kapar av markområdet förblir kopplingen mellan den före detta åkermarken och Fors by visuellt möjlig att utläsa. Östergården har behållit sin plats sen skiftet och bidrar till miljön även om själva gårdens funktion och karaktär är förändrad.

Storgodslandskapet

Storgodslandskapet uttrycks inom utredningsområdet främst genom det sammanhängande odlingslandskapets landskapsrum och topografi och landskapets former som givit förutsättningar för brukandet. Läsbarheten är dock även här påverkad av senare tiders vägdragning-

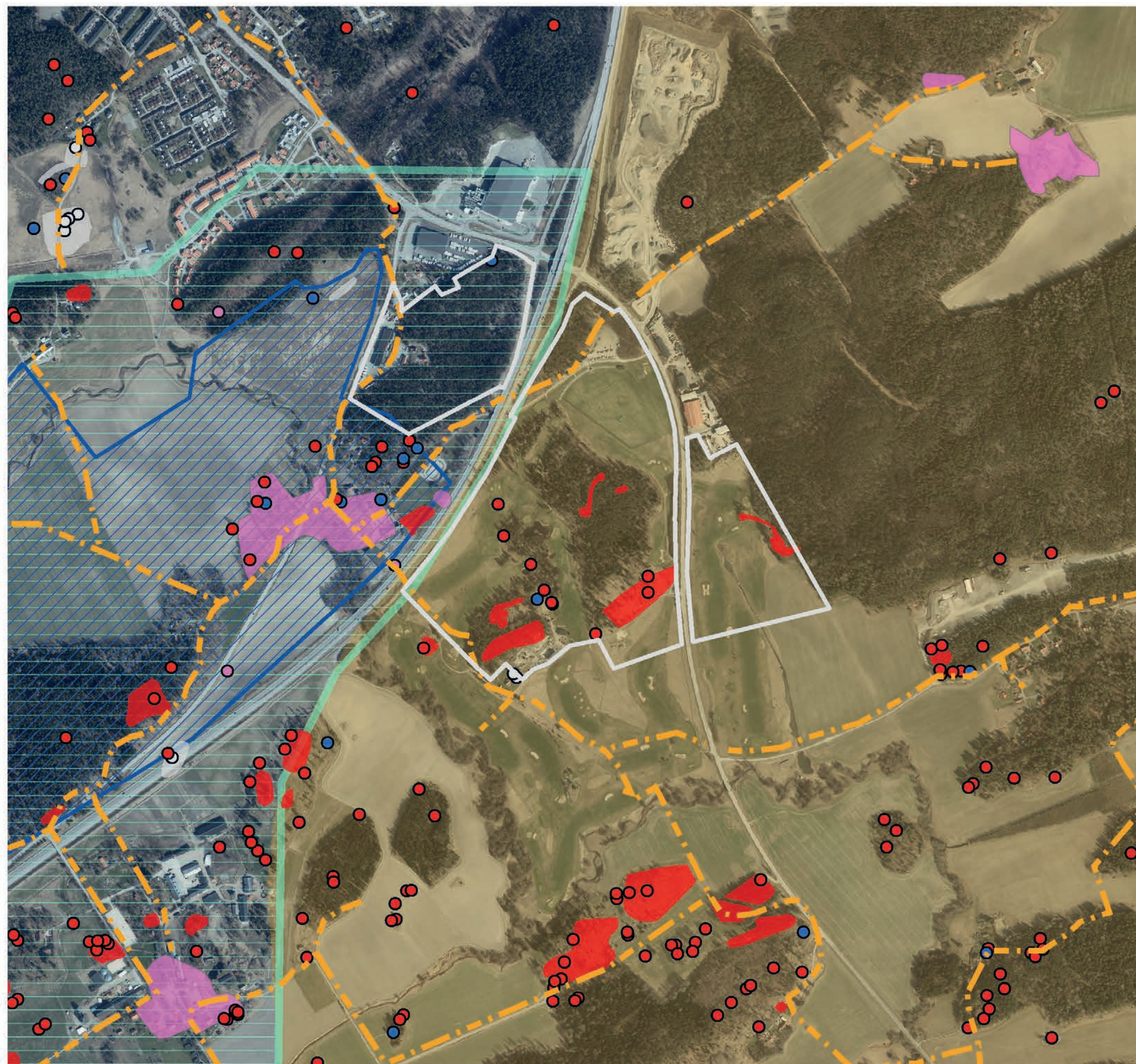
ar genom landskapet som skapat barriärer, även om de historiska sammanhangen ännu är läsbara. Tillsammans bidrar Kapp-Ekebys avhysta bytomt, Fors med Östergården, de öppna åkermarkerna samt rester av det äldre vägnätet, av vilka Ormstavägen löper mellan utredningsområdets delområde 1 och 2, till förståelsen för landskapet som präglats av storgodsdriften sedan lång tid tillbaka.

Äldre vägsträckningar

Under senare år har de nya vägdragningarna med Väg 73 och Fors trafikplats samt Vitsåvägen skapat nya strukturer i landskapet och de äldre vägar och rester av sträckningar som finns inom och i anslutning till utredningsområdet är relativt otydliga.

En av de äldre vägsträckningarna, Ormstavägen, löper under väg 73 och knyter samman landskapet på båda sidor om väg 73. I kartan på motstående sida redovisas vägar från den häradsökonomiska kartan 1903-1903. De äldre vägsträckningar som finns kvar bedöms vara värdebärande då de bidrar till förståelse av äldre sammanhang i landskapet. Ormstavägen har en något ändrad sträckning inom utredningsområdet, men att den löper under väg 73 bedöms ändå bidra till förståelsen av landskapets äldre sammanhang.

Begreppet kulturhistoriskt värde definieras av Riksantikvarieämbetets plattform för värdering och urval som "de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag".

Teckenförklaring

- Planområde
- Äldre vägsträckning
- Fornlämning
- Möjlig fornlämning
- Övrig kulturhistorisk lämning
- Ingen antikvarisk bedömning

- Fornlämning
- Möjlig fornlämning
- Ingen antikvarisk bedömning
- Kulturmiljöprogram, omr 4
- Översiktsplan, omr 27
- Riksintresse

Karta som redovisar utredningsområdet med utpekade värden.

Värdebärande uttryck, egenskaper & karaktärer

Utredningsområdet i ett landskapssammanhang

(Värdebärande uttryck, egenskaper och karaktärer i landskapet i stort kring utredningsområdet)

- Storskaligt jordbrukslandskap med vidsträckta vyer.
- Jordbruksmarken i huvudsak fri från bebyggelse.
- Öppet jordbrukslandskap med trädbevuxna holmar i det öppna odlingslandskapet som framträder som öar, vilka skapar djup och siluettverkan.
- Det förhistoriska landskapet är fortfarande läsbart. Öppna dalgångar med lämningar i höjdparter. Rik fornlämningsbygd med både grav, boplatser och kultlämningar, främst från brons- och järnålder.
- Runstenar invid gamla färdleder och gårdar, vilka utgör spår efter vikingatida kommunikation och ägande.
- Äldre agrar bebyggelse. Bebyggelsen är lokaliserad till moränhöjder och åsar i landskapet och längs med äldre vägsträckningar.
- Bevarade bylägen och bytomter som går tillbaka till de äldsta kartorna och ofta ligger invid förhistoriska gravfält eller boplatzlämningar, vilket kan antyda en lång kontinuitet.
- Rikligt med gårds-/och bynamn av järnålderskaraktär, tex de på -sta och -by, vilka visar på en bebyggelseexpansion under perioden, vilket även kan avläsas i gravfälten.
- Äldre vägnät i landskapet, ibland i anslutning till runstenar eller gravfält som kan antyda en hög ålder. Det agrara vägnätet slingrar sig fram längs slätten och åkerholmar mellan bebyggelsen.
- Den förhistoriska och historiska bebyggelsens koppling till Vitsån, som varit en viktig färdled och är en sista rest av den havsvik som gått in här i förhistorisk tid.

Landskapets nyckelkaraktärer i utredningsområdet

- Det öppna jordbrukslandskapets landskapsrum med vidsträckta vyer.
- Trädbevuxna höjder och åkerholmar i det öppna odlingslandskapet framträder som öar, vilka skapar djup och siluettverkan.

- Landskapets tydliga och oförvanskade topografi, med tydliga gränser mellan dalgång och höjder, vilka gör att det förhistoriska landskapet och storgodslandskapet fortfarande är läsbart.
- Fornlämningsmiljöer från brons- och järnålder (gravar, boplatser och ristningar) samt historisk bebyggelse visar på en lång bosättningskontinuitet.

Fors gård ligger strax utanför utredningsområdet och är en kulturellt värdefull miljö som kräver stor hänsyn vid utveckling i nära anslutning av miljön.

BEDÖMNING AV MILJÖNS KOPPLING TILL RIKSINTRESSET ÖSTERHANINGEBYGDEN AB 19

Motivering:

Centralbygd i Österhaninge med förhistorisk bruks- och bosättningskontinuitet, som återspeglar ett maktens landskap, från förhistorisk tid till storgodslandskapets utveckling fram till det tidiga 1900-talet.

Uttryck för riksintresset:

Det rika fornlämningsbeståndet med bronsåldersgravar och många gravfält från järnåldern, bl.a. Jordbrogravfältet som är ett av landets största. Runstenarna och milstenarna samt flera avhysta eller övergivna tomter med lämningar i form av bland annat husgrunder och källare. Ort-namnen med efterleden -sta och -by som återspeglar bebyggelsens långa kontinuitet, däribland Husby som signalerar ett tidigt maktcentrum. Det öppna och storgodspräglade landskapet med alléer, och öppna siktlinjer. Det äldre terränganpassade vägnätet. Årsta slott med medeltida grund och det nuvarande slottet från 1650-talet med sitt gestaltade landskap med den omgivande parken, de äldre ekonomibyggnaderna med bl.a. den stora ladugården från tidigt 1900-tal samt Hässlingby säteri. Österhaninge medeltida kyrka strategiskt belägen längs med förhistoriska farleder och med tydlig dominans över det omgivande odlingslandskapet.

Fysiska uttryck i utredningsområdet kopplade till riksintresset

Delar av utredningsområdet ligger inom eller i direkt anslutning till riksintresset för kulturmiljövården Österhaningebygden [AB 19].

Landskapet inom utredningsområdets delområde 2 och 3 är en del av det öppna storgodspräglade landskapet inom riksintresset. Detta uttrycks genom topografin med skogiga höjder och brukade dalgångar. (Även om åkermarken inom utredningsområdets till största delen nyttjas som golfbana, upplevs området som en del av ett äldre agrart landskap.) Flera fornlämningar på höjderna berättar om platsens långa bosättningskontinuitet och att landskapet har varit brukat sedan förhistorisk tid.

Den tydligaste fornlämningsmiljön inom utredningsområdet finner man idag på höjderna norr om Östergården. De synliga lämningarna utgörs av gravar och ristningar från brons- och järnålder. Lämningarna anknyter närmast till det öppna landskapet ner mot Vitsån i söder och har haft en både kronologisk och geografisk förbindelse till fornlämningsmiljöerna vid Fors (även om denna koppling idag är bruten av väg 73).

Den långsmala dalgången nordöst om Östergården har inte samma rika fornlämningsbild (inom utredningsområdet), men utgör en tydlig representant för de öppna siktlinjerna som är ett av RI uttryck, med bl a förhistoriska gravar och gravfält på höjderna och långvarig brukning av jorden i dalarna. Från dalgången är det närmast fri sikt ner mot Vitsån och höjderna med rika fornlämningsmiljöer söder därom, t ex vid Kapp Ekeby som ligger strax söder om utredningsområdet.

Platsen för torpet Haga, uppfört efter laga skifte 1861, kan idag främst avläsas genom kvarvarande kulturväxter som syren, slån, snöbär och spirea. Några husgrunder finns inte kvar. Östergården, som ligger på gränsen till utredningsområdets delområde 2, är en utflyttad gård, men den äldre bebyggelsen är idag försvunnen. Det är därmed idag endast läget som berättar om skiften och rationalisering under 1800-talet.

Huvudsakliga värdebärande karaktärer inom utredningsområdet kopplat till riksintresset:

- Långa siktlinjer i det öppna landskapet inramat av skogiga höjder som visar hur landskapet brukats historiskt.
- Del av sammanhängande odlingsmark (idag till stor del nyttjat som golfbana) präglad av storgodsdrift sedan lång tid tillbaka.
- Höjder med fornlämningar från brons- och järnålder som visar på en lång bosättningskontinuitet.

Strukturskissens placering i förhållande till riksintresset Österhaningebygden AB 19

Viktiga vyer inom och utanför utredningsområdet med hänsyn till riksintresset

I detta avsnitt presenteras ett urval av värdefulla vyer som är en del av riksintresseuttrycken inom och utanför utredningsområdet. Urvalet baserar sig på vyernas relevans för hur man förstår och upplever de historiska sambanden och det historiska tidsdjupet i landskapet med utgångspunkt ifrån platser som förväntas få störst påverkan av ny bebyggelse.

Varje utvald plats beskrivs med hänsyn till vynes känslighet för nya tillägg i landskapet. Känsligheten för ny synlig bebyggelse har bedömts enligt en tregradig skala: Hög känslighet, måttlig känslighet, lägre känslighet. Österhaningebygden har som helhet en mycket känslig landskapsbild. De platser som har studerats är de som främst kan komma att påverkas visuellt av en exploatering inom utredningsområdet. De utvalda vyerna utgör även en förutsättning för de förslag som anges för hur ny bebyggelse bör placeras i landskapet. Detta utan att påverka läsbarheten och förståelse av de historiska sambanden och utgör därmed en viktig del av den kulturhistoriska värderingen av en plats och dess känslighet för visuell påverkan.

Förhållningssätt för viktiga vyer

- **Placering**
Ny bebyggelse bör planeras så att den inte stör viktiga vyer och möjligheten att läsa de sammanhängande landskapsrummen
- **Bebyggelsens höjd/volym**
Även om ny verksamhetsbebyggelse döljs bakom skog eller trädridåer riskerar högre byggnader att bli dominerande element som stör upplevelsen av landskapet och försvårar sammanhangens läsbarhet.
- **Färgsättning gestaltning**
Även om hänsyn tas till vyer och landskapsrum kan ny verksamhetsbebyggelse bli dominerande element bland annat från vägen. Gestaltning och färgsättning bör göras på ett sätt så att bebyggelsen tonas ner i landskapet. Detta kan exempelvis göras genom dova färger och en anpassad gestaltning

Vy nr 1: Vy från från Fors mot golfbanan

Beskrivning

Från Fors by får man en öppen vy över utredningsområdets södra ände, det vill säga byns forna marker och nuvarande golfbana. Åkerholmar och skogsklädda höjdparter bryter av vyns siktlinjer. Här upplever man kopplingen mellan Fors och åkermarken då höjdskillnader i terrängen gör att vyn inte störs av 73:an. På åkerholmarna i landskapet hittar man förutom den från Fors utflyttade gården Östergården också ett stort antal fornlämningar från framför allt bronsåldern och järnåldern som tydligt berättar om att landskapet har varit befolkat sedan förhistorisk tid. De bidrar även till att illustrera det förhistoriska skärgårdslandskapet i vilket områdets dalar och åsar utgjorde öar och holmar. Vyn har tydliga uttryck för riksintresset Österhaningebygden samtidigt som det också är värdefullt för förståelsen av Fors bys utveckling som ingår i kommunens kulturmiljöprogram. Övergripande bedöms området ha en hög känslighet för nytillkommen bebyggelse som dominerar landskapsbilden eller bryter av samband och siktlinjer.

Vy nr 2: Vy från Vitsåvägen, bro över Vitsån

Vy norrut från bron över Vitsån.

Beskrivning

Från Vitsåvägen, precis norr om en vägens broar över Vitsån får man en vid utblick över det flacka odlingslandskapet. Golfbanans åkerholmar och skogsbryn får ett tydligt blickfång i vyn och landskapets karaktär blir utläsbar i det öppna landskapet. Siktlinjerna sträcker sig hela vägen till och med utredningsområdets norra ände där landskapsrummet avskärmas av en skogsriddå. Vyn innehar tydliga uttryck för riksintresset Österhaningebygden och bedöms ha en hög känslighet för nytilkommen bebyggelse som dominerar landskapsbilden och bryter av samband och siktlinjer. På höjderna som omger den öppna jordbruksmarken finns rikligt med fornlämningar i form av boplatser, gravar och ristningar. Boplatslämningarna syns inte ovan markytan, men gravar och skålgropar är synliga. Landskapets bevarade topografi och tydliga höjdskillnader ger en god föreställning om det förhistoriska landskapets utveckling, som gått från skärgårdsmiljö till dagens ådal.

Vy norrut från bron vid Vitsån.

Vy nr 3: Vy från Kapp Ekeby

Siktlinje norrut från Kapp Ekeby, rakt mot Vitsån och Östergården.

Beskrivning

Från Höjden vid Kapp-Ekebys gamla tomt finns möjlighet till vida vyer över landskapet, där man kan förstå helheten i det sammanhängande agrara landskapet och där topografin är tydlig. Östergårdens småindustriverksamhet inom utredningsområdet är väl synlig från från höjden, vilket tydliggör att Östergården är känslig för en mer omfattande exploatering och bebyggelse av en karaktär och färgsättning som avviker från det agrara landskapets karaktär.

Vy nr 4: Vy från Alvsta

Beskrivning

Från Alvsta finns vyer över det öppna åkerlandskapet. Det är en del av det stora öppna åkerlandskapet kring Vitsån och en del av storgodslandskapets landskapsrum.

Den planterade vegetationen utmed Vitsåvägen döljer den nordligaste delen av landskapsrummet. En hög bebyggelse riskerar i dagsläget ändå att bli framträdande i detta landskapsrum.

Landskapsrummet norr om Vitsåvägen är en tydlig del av det öppna landskapet och vyn från vägen mot Alvsta.

Dalgången runt Vitsån, sett från söder och inom riksintresseområdet. Trädridån centralt i bild markerar åns sträckning. Till vänster om detta syns verksamhetsområdet invid Östergården. Till höger om trädridån syns verksamhetsområdet invid Vitsåvägen. Sikten mot delområde 3 är helt fri.

3

Att vårda, stärka & utveckla kulturlandskapet

Metod för känslighetsanalys

Känslighets- och tålighetsanalysen utgår från risken att de utpekade värdena förstörs eller minskar vid förändring eller tillägg. Analysen klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller värde påtaglig förändras. Grunden i analysen är de värdebärande uttrycken, strukturer och samband som är särskilt nödvändiga för förete-
elsens helhet och relevans. Utan dessa riskerar miljöns möjlighet till kunskapsförmedling att gå om intet. Känslighetsanalysen ska inte ses som förutsättningslös på samma sätt som en kulturhistorisk värdering, utan görs utifrån förväntade scenarier. Känslighetsanalysen kan därmed inte appliceras direkt på ett annat förslag, utan är kopplad till det aktuella scenariot.

KÄNSLIGHET & TÅLIGHET FÖR EXPLOATERING

Området som helhet

Utredningsområdet med omgivande odlingslandskap och fornlämningsmiljö utgör en del i ett större sammanhang av värdefulla kulturmiljöer. Utredningsområdet ingår i den större miljön Österhaningebygden AB 19 som är ett riksintresse för kulturmiljövården samtidigt som det gränsar mot Fors by som i kommunens kulturmiljöprogram är utpekad som en särskilt värdefull kulturmiljö. Detta gör att miljön kring Årsta 1:4 som helhet är känslig för förändringar och tillägg i den befintliga landskapsbilden som inte utförs med stor hänsyn till miljöns värdebärande uttryck och egenskaper. Eftersom miljön är en utpräglad jordbruksbygd har den lägre känslighet för nya tillägg som ansluter till den agrara användningen och bebyggelseskick.

Österhaningebygden som Årsta 1:4 är en del av är ett utpräglat odlingslandskap i Södertörns sprickdalsterräng där bebyggelsen i landskapet är väl synlig på långt håll i det öppna landskapsrummet. Detta gör att landskapet är känsligt för nya tillägg som påverkar landskapsbilden och avviker från den agrara berättelsen, befintliga historiska bebyggelsemönster eller blockerar viktiga siktlinjer. Bebyggelsen med by-, gårds- och kyrkmiljöer är ofta knutna till större skogklädda höjdparter i landskapet. Bebyggelsen präglas av dels landsbygdens byggnadsskick med stora ekonomibyggnader och bostadshus i trä dels av storgodsens påverkan på bebyggelsestrukturen. Hela riksintresset är känslig för ny bebyggelse som placeras i nya dominerande lägen som bryter gällande byggnadsstruktur och volymverkan.

Hela utredningsområdet har utretts avseende arkeologi (steg 1 och 2). Utredningarna gjordes efter beslut av Länsstyrelsen och skall utgöra underlag för Länsstyrelsens vidare hantering av fornlämningsärenden inom utredningsområdet. Utredningarna har varit heltäckande och har utrett förekomsten av fornlämningar, vilken får anses vara klarlagd. Utifrån resultaten framgår att fornlämningarna är som rikligast i den södra delen av utredningsområdet, men att lämningarnas direkta koppling till det öppna jordbrukslandskapet och dalgångarna gör att känsligheten för ny bebyggelse sträcker sig längre norrut än fornlämningarna själva. Länsstyrelsen påtalar att påverkan på upplevelsen av fornlämningarna kan bli negativ samt påverka möjligheten för ett långsiktig bevarande av dem.

Mycket känsliga ytor inom utredningsområdet

1. Skogsmark norr om Fors gård

Området är känsligt då Fors gård behöver ett omgivande landskap för att den kulturhistoriskt värdefulla miljön ska kunna avläsas, upplevas och nyttjas. En exploatering för verksamhetsområde och plangörande

av naturmarken alltför nära gårdsmiljön skulle ge en negativ påverkan och detta område är därför känsligt för en exploatering för verksamhetsområde.

2. Kulturlandskap inom golfbanan i södra delen av utredningsområdet med ett flertal fornlämningar samt hagmark öster om Östergården.

Området är känsligt med hänsyn till fornlämningarna, sambandet mellan dessa samt att det är en tydlig del av det äldre agrara landskapet kring Fors. Hagmarken norr om vägen mot Östergården bibehåller sin karaktär.

3. Landskapsrum öster om Vitsåvägen som ansluter till de öppna landskapsrummen kring Vitsån.

Hela denna yta bedöms vara en viktig del av det sammanhängande kulturlandskapet kring Vitsån och en del av det agrara landskap som förmedlar den riksintressanta berättelsen inom riksintresset Österhaningebygden.

Inom de mycket känsliga ytorna finns betydelsefulla värdebärande uttryck och/eller sammanhang i landskapet som är av stor betydelse för de kulturhistoriska sammanhang som ligger till grund för utpekandet. Ytorna bedöms var olämpliga för verksamhetsområde med hänsyn till det kulturhistoriska värden som finns i landskapet.

Känsliga ytor inom utredningsområdet

4. Skogklätt höjdparti norr om Fors gård

Det höga bergiga skogsområdet är en del av de naturgivna förutsättningarna i det agrara landskapet som möjliggör läsbarhet av landskapet som helhet. Det bildar även fond mot det öppna agrara landskapet väster om utredningsområdet, även om mindre verksamhetsområden idag ligger i anslutning till det öppna landskapet.

5. Fors golfbana som är den del av den tidigare åkermarken vid Fors med Skogsparti mot väg 73.

Området är en del av det agrara landskapet, men det skärmas av mot de större landskapssammanhangen vilket inte gör det fullt lika känsligt som landskapet öster om Vitsåvägen med hänsyn till siktlinjer och landskapsrum inom riksintresset. Samtidigt bibehålls odlingslandskapets yta och ytan är känslig för en omvandling till verksamheter, då det innebär en irreversibel ändring av odlingslandskapet till hårdgjord yta. Ytan är även känslig för större och högre volymer som riskerar att bli dominerande i landskapet och påverka utblickar över landskapet.

6. Mindre yta vid befintlig verksamhet öster om Vitsåvägen

Ytan är känslig då de skogklädda höjdpartierna ramar in landskapsrummet och skapar en grön fond. Möjligen kan en väl anpassad verksamhet fungera här i anslutning till tidigare exploaterad yta om en front av skog bibehålls mot det öppna landskapet och höga byggnader synliga på håll undviks.

Tåliga ytor inom utredningsområdet

7. Område i anslutning till Fors trafikplats väster om väg 73.

Området är idag präglad av vägar och verksamhetsområden och bedöms vara tåligt för viss komplettering av yta för verksamhetsområde. Inom ytan finns dock en känslighet för alltför höga byggnadsvolymer som blir dominerande i landskapet.

8. Område i anslutning till Fors trafikplats öster om väg 73.

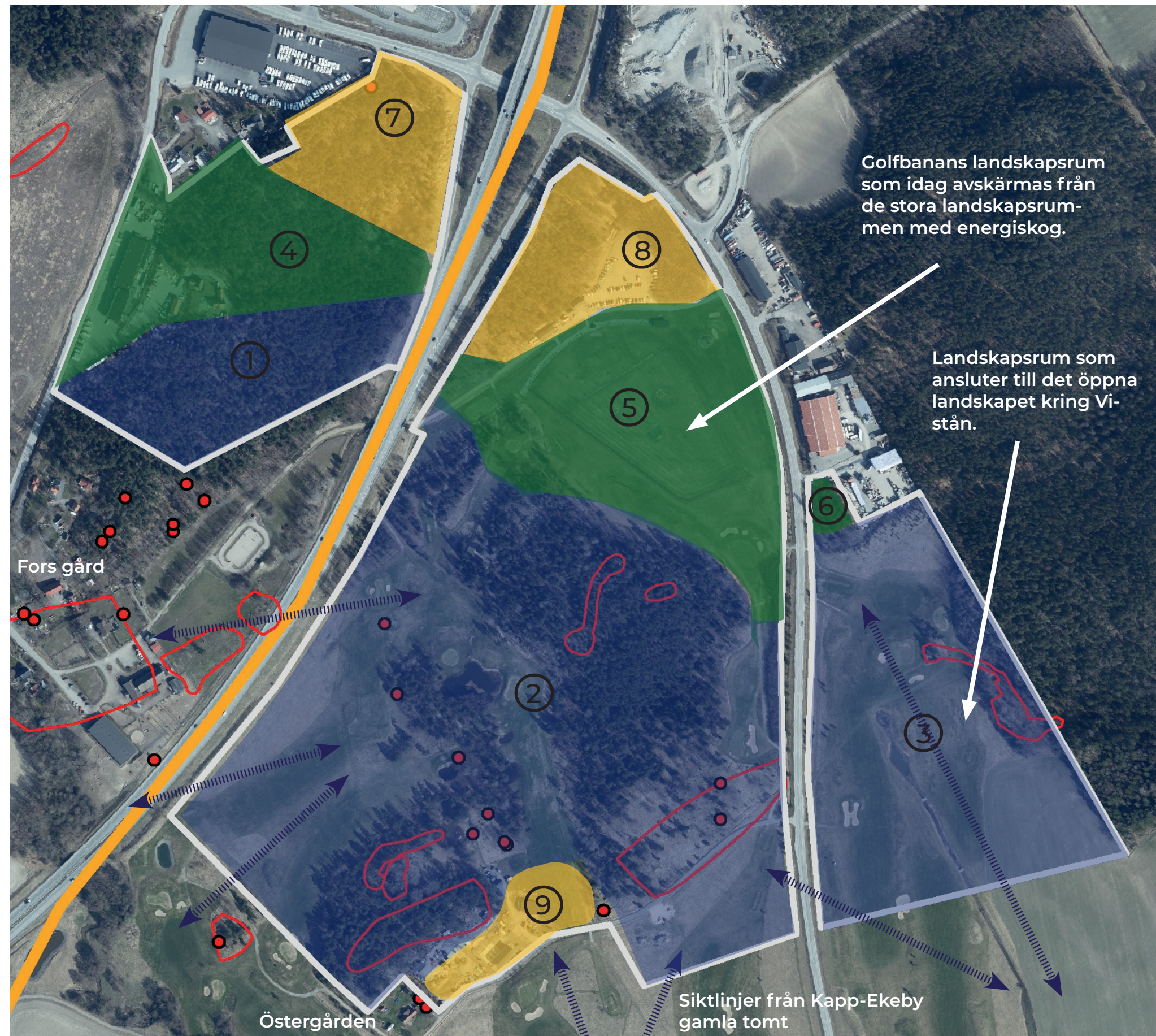
Området är idag präglad av vägar och upptas främst av parkering och energiskog. Området bedöms vara tåligt för viss komplettering av yta för verksamhetsområde. Inom ytan finns dock en känslighet för alltför höga byggnadsvolymer som blir dominerande i landskapet.

9. Östergården - småindustri

Östergården har en såpass förändrad funktion att den bedöms vara måttligt känslig för exploatering så länge nybyggnader ansluter till befintlig miljö och inte blir dominerande i landskapet. En mindre skala är lämplig. Observera att ingrepp inom eller nära fornlämning kräver tillstånd från Länsstyrelsen.

Teckenförklaring känslighetskarta

- Mycket hög känslighet för exploatering
- Känslig för exploatering
- Måttlig/låg känslighet för exploatering
- Känslighet visuellt samband
- Fornlämning, skyddad enligt KML

Karta som redovisar känslighet inom utredningsområdet

Mycket Känsliga Landskapsrum och Vyer

RÅD & REKOMMENDATIONER FÖR FORTSATT PLANERING

Bevarande och utvecklande står inte i motsats till varandra, befintliga värden kan berika och användas i utvecklingen av ett område. I förvaltandet samt förändringen av äldre miljöer ska de kulturhistoriska värdena utgöra en grundförutsättning för den vidare planeringen. När det gäller verksamhetsområden är det en typ av miljö som generellt bryter mot det agrara landskapets karaktärer och upplevs störande om de blir dominerande inslag i ett kulturhistoriskt landskap som präglas av en agrar användning från förhistorisk tid till idag.

Råden och riktlinjerna är framtagna för att visa hur kulturmiljölagstiftningens krav kan efterföljas; med avseende på Plan- och bygglagens varsamhetskrav, anpassning till platsens kulturvärden, förvanskingsförbud samt Miljöbalkens hushållningsbestämmelser. För utredningsområdet är särskilt hanteringen av riksintressets värden och förbudet mot påtaglig skada centralt i samband med att åtgärder som kan påverka området planeras. Råd och riktlinjerna syftar även till att visa på hur en god förvaltning och utveckling av kulturmiljön kan planeras och genomföras.

Att tillgodose riksintresset för kulturmiljövården

- De ytor som angivits som verksamhetsområden i skiss till plankarta omfattar mycket stora områden inom ett landskap som till stor del utgörs av naturmark och tidigare odlingsmark. Dessa ytor bör minskas. I stort sett hela delområde 3 bedöms vara olämpligt för exploatering med hänsyn till riksintressets värden. Södra delarna av delområde 1 och 2 bör också undantas från exploatering.
- Nya verksamhetsområden bör placeras i anslutning till befintliga verksamhetsområden och nära Trafikplats Fors.
- Centrala och värdebärande siktlinjer i landskapet bevaras. Vyer inom utredningsområdet för Årsta 1:4 och i koppling till omgivande landskapsrum bevaras. Vid placering av nya byggnader/volymer undviks att viktiga vyer och siktlinjer bryts. Ingen ny bebyggelse som kan komma att dominera i landskapsbilden bör placeras i lägen exponerade mot de större landskapssammanhangen kring Vitsåns dalgång.

- Fornlämningarna behöver ett sammanhang i landskapet för att kunna avläsas. Fornlämningar med omgivande odlingslandskap samt landskapets naturgivna former och topografi behöver därför bevaras.
- Exploatering på tidigare jordbruksmark bör undvikas då det är en irreversibel förändring av markanvändningen och försvårar läsbarheten av det historiska landskapet och dess tidsdjup.
- Ny bebyggelse uppförs i en skala som inte dominerar omkringliggande bebyggelse och som är anpassad till områdets utformning vad gäller materialval, volymverkan och kulör. Vid Östergården är en mer småskalig exploatering lämplig.
- En dialog bör hållas med Länsstyrelsen avseende förhållningssätt till riksintresset.

För att uppfylla kulturmiljölagens krav om att skydda fornlämningar

- Fornlämningsmiljöer samt fornlämningarnas skyddsområde värnas och ny bebyggelse hålls på avstånd.
- En dialog bör hållas med Länsstyrelsen avseende förhållningssätt till fornlämningar och eventuella krav på arkeologisk undersökning.

Plan- och bygglagens krav

- Lagen anger att bebyggelse och byggnadsverk ska utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan. För att uppfylla dessa krav gäller samma rekommendationer för att tillgodose riksintresset.
- Det skogsparti som ligger norr om Fors gård är en del av det äldre agrara landskapet kring Fors med bevarad topografi. Det bör

bibehållas som en buffert mot angränsande verksamhetsområden. Området är även i sin helhet utpekade som kulturhistoriskt värdefullt av kommunen, vilket ställer krav på anpassning.

- En exploatering utan hänsyn till befintlig topografi, som ger stora bergskärningar bör undvikas då det skapar oåterkalleliga sår i landskapet som också påverkar landskapsbilden starkt negativt.
- Ny bebyggelse uppförs i en skala som inte dominerar landskapet och är anpassad till områdets utformning vad gäller materialval, volymverkan och kulör.

Skademildrande åtgärder.

- En anpassning av volymerna, både avseende höjd och utbredning så att inte skalan i alltför hög grad avviker från omkringliggande landskap kan mildra den visuella påverkan.
- Gröna ridåer bör bibehållas/anläggas för att mildra verksamheternas visuella påverkan. Raka kanter bör undvikas och mjuka naturliga landskapsformer eftersträvas. Gröna ridåer, ”natursläpp” behöver ha en relativt stor bredd, 20 meter bedöms vara minimum för att få önskad effekt.
- Vid utbyggnad av nya verksamhetsområden är byggnadernas arkitektoniska utformning av betydelse. Färgsättning och gestaltning kan utföras så att exploateringen blir mindre framträdande i landskapet. Det bör dock betonas att detta endast kan ge en liten minskning av den visuella påverkan.

Möjligheter att stärka miljön

- Att åter nyttja golfbanans mark för jordbruk skulle kunna stärka kulturmiljövärdena i området.
- Äldre vägsträckningar i landskapet är idag otydliga. Det finns potential att stärka dessa som promenad-/cykelstråk.

4

Lagstiftning och befintliga ställningstaganden

BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN

MILJÖBALKENS KRAV

Riksintresse för kulturmiljövård

Kulturmiljövårdens riksintressen regleras i miljöbalkens 3 kap. 6 §, och ingår i miljöbalkens hushållningsbestämmelser. Bestämmelserna ska tillämpas vid beslut om ändrad markanvändning enligt bland annat miljöbalken, plan- och bygglagen.

Riksintressen för kulturmiljövården ska skyddas mot påtaglig skada. Det är de värden som legat till grund för utpekandet som ska skyddas från att påtagligt skadas. En åtgärd som berör ett riksintresse måste utformas så att den inte medför påtaglig skada på riksintresset för att vara tillåtlig.

Kommunerna har ett ansvar att redovisa hur de avser att tillgodose riksintressena i en aktuell översiktsplan. Översiktsplanen ger vägledning för beslut om hur markoch vattenområden ska användas och hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras. Översiktsplanen är vägledande för alla som ska tillämpa hushållningsbestämmelserna.

Vad är en riksintressant kulturmiljö?

De riksintressanta kulturmiljöerna är miljöer där ett betydelsefullt historisk skeende eller företeelse särskilt väl går att utläsa eller uppleva i dagens landskap. Sammantaget ska de ge en bred, nyanserad och övergripande bild av samhällets historia och de ska belysa ett brett spektrum av tidsperioder, utvecklingsskeden och händelser som har varit av betydelse för samhällsutvecklingen. Det är sammansatta miljöer där landskapet, bebyggelse av olika slag, kommunikationsstrukturer eller andra fysiska uttryck tillsammans bildar en komplex helhetsmiljö.

Riksintressen för kulturmiljövården förändras i takt med samhällsutvecklingen, men de kulturhistoriska värdena ska utgöra en särskilt tungt vägande aspekt vid beslut om ändrad markanvändning. Dessa områden bär på resurser och möjligheter som inte bara ska skyddas från skada, men också tas tillvara som de resurser de är i samhällsutvecklingen. Hushållningsbestämmelserna utgår från att olika aktörer genom god planering och hänsyn så långt möjligt ska hushålla med mark- och vattenområden och den fysiska miljön i övrigt.

Riksintresset Österhaningebygden

Utredningsområdet för Årsta 1:4 är en del av riksintresse för kulturmiljövården Österhaningebygden AB 19.

Motivering: Centralbygd i Österhaninge med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet, som återspeglar ett maktens landskap, från förhistorisk tid till storgodslandskapets utveckling fram till det tidiga 1900-talet.

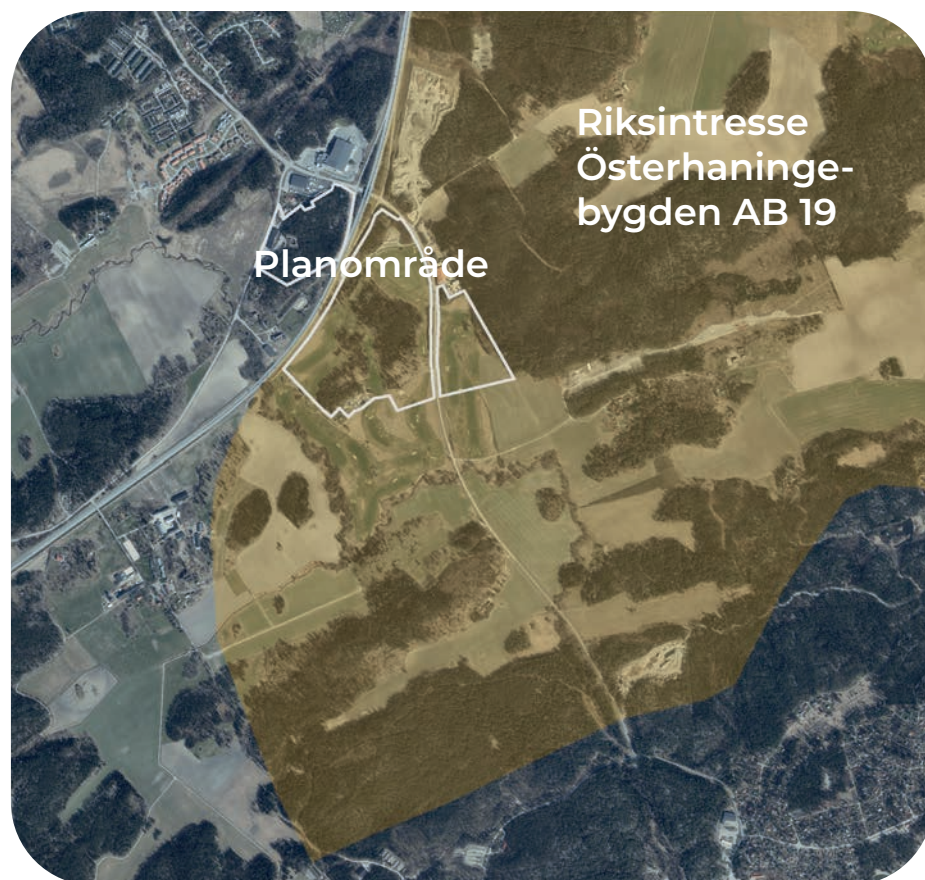
Uttryck för riksintresset: Det rika fornlämningsbeståndet med bronsåldersgravar och många gravfält från järnåldern, bl.a. Jordbrogravfältet som är ett av landets största. Runstenarna och milstenarna samt flera avhysta eller övergivna tomter med lämningar i form av bland annat husgrunder och källare. Ortnamnen med efterleden -sta och -by som återspeglar bebyggelsens långa kontinuitet, däribland Husby som signalerar ett tidigt maktcentrum. Det öppna och storgodspräglade landskapet med alléer, och öppna siktlinjer. Det äldre terränganpassade vägnätet. Årsta slott med medeltida grund och det nuvarande slottet från 1650-talet med sitt gestaltade landskap med den omgivande parken, de äldre ekonomibyggnaderna med bl.a. den stora ladugården från tidigt 1900-tal samt Hässlingby säteri. Österhaninge medeltida kyrka strategiskt belägen längs med förhistoriska farleder och med tydlig dominans över det omgivande odlingslandskapet.

Yttrande från Länsstyrelsen från avgränsnings- samråd för MKB (2020-09-25)

Avseende Riksintresse för kulturmiljövården - Österhaningebygden har Länsstyrelsen angivit följande

”Utifrån vad som beskrivs i underlaget är en preliminär bedömning att påverkan på riksintresset för kulturmiljövården i huvudsak kan förväntas på uttrycken kopplade till odlingslandskapet och den lantliga bebyggelsens lägen och kontinuitet. Uttryck som är relevanta är i sådana fall följande: den av storgodsdriften präglade landskapet, övergivna bytomter, bl.a. Kapp-Ekeby, bevarade bymiljöer och utskiftade gårdar i den öppna odlingsbygden

Med tanke på områdets omfattning och den kraftiga förändringen av karaktären som industribebyggelsen med största sannolikhet innebär, bedömer Länsstyrelsen att det finns stora utmaningar med planen. Markområdet är visserligen redan förändrat genom golfbanan, men en golfbana kan ändå sägas ansluta till ett odlingslandskap på ett annat sätt än en bebyggelsemiljö. Därtill riskerar områdets struktur med relationen och samband mellan gårdarna att försvinna.

Miljöbalkens hushållningsbestämmelser

Hänsyn till kulturmiljöer av allmänt intresse och av riksintresse regleras i de s.k. hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap. miljöbalken (1998:808). Bestämmelsernas syfte är att ge stöd i avgörandet av hur mark- och vattenområden ska användas, och reglerna ska tillämpas så att en god hushållning främjas.

Bestämmelserna om 3 och 4 kap. miljöbalken aktiveras endast vid ändrad markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. De ska tas i beaktande vid vissa beslut eller tillståndsprövningar enligt bl.a. plan- och bygglagen och miljöbalken.

Miljöbalkens 3 kapitel 6 § avser sådana kulturmiljöer som anses särskilt värdefulla från en nationell synpunkt och som därför ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan påverka eller skada områdets karaktär. Uttrycket påtaglig skada avser sådana åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan eller tillfälligt ha en mycket stor negativ inverkan.

6§ Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Förordning (1998:896) om hushållning med mark- och vattenområden reglerar ansvarsfördelningen gällande hanteringen av riksintressanta områden. Enligt förordningen är det den centrala myndigheten, i kulturmiljövårdens fall Riksantikvarieämbetet, som utser Riksintressen enligt 3 kap. Länsstyrelsen ansvarar sedan för att bestämmelserna följs inom länet, och ska ta de initiativ som behövs för att reglerna blir beaktade i arbetet med miljökonsekvens- beskrivningar och i planprocesser. Länsstyrelsen ansvarar för den geografiska gränsdragningen av riksintressena, men ska underrätta Riksantikvarieämbetet om klassificeringen eller avgränsningen i stort bör omprövas.

Allmänt råd (NFS 2005:17)

Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvärden som utgör grunden för riksintresset.

Även om den negativa inverkan endast förväntas pågå under en kortare tid bör den anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön om den negativa inverkan kan bli så stor att området i något avseende förlorar sitt värde som riksintresseområde.

En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön.

Vid bedömningen av om en åtgärd kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön i ett område av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet bör det analyseras hur mycket, på vilka sätt och för hur lång tid åtgärden kan inverka negativt på de värden som utgör grund för att området har bedömts vara av riksintresse. Vid bedömningen av om en skada skall anses påtaglig bör det vidare beaktas att olika områden är olika känsliga för påverkan och, vad avser naturmiljön, även kan ha olika återhämtningsförmåga.

Vid bedömningen bör även tidigare ingrepp och/eller skador beaktas. Vid bedömningen bör också hänsyn tas till att ett ingrepp som endast berör en liten del av ett riksintresseområde kan ha en sådan grad av negativ inverkan på områdets värden att påtaglig skada uppstår. Detta gäller även sådana åtgärder utanför ett riksintresseområde som kan påverka värdena i området negativt så att påtaglig skada uppstår.

KULTURMILJÖLAGENS KRAV

Kulturmiljölagen (KML) inleder med att klargöra att det är en nationell angelägenhet att vi ska skydda och vårda kulturmiljön samt att vi delar ansvaret tillsammans: såväl myndighet som enskilda personer är skyldiga att visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

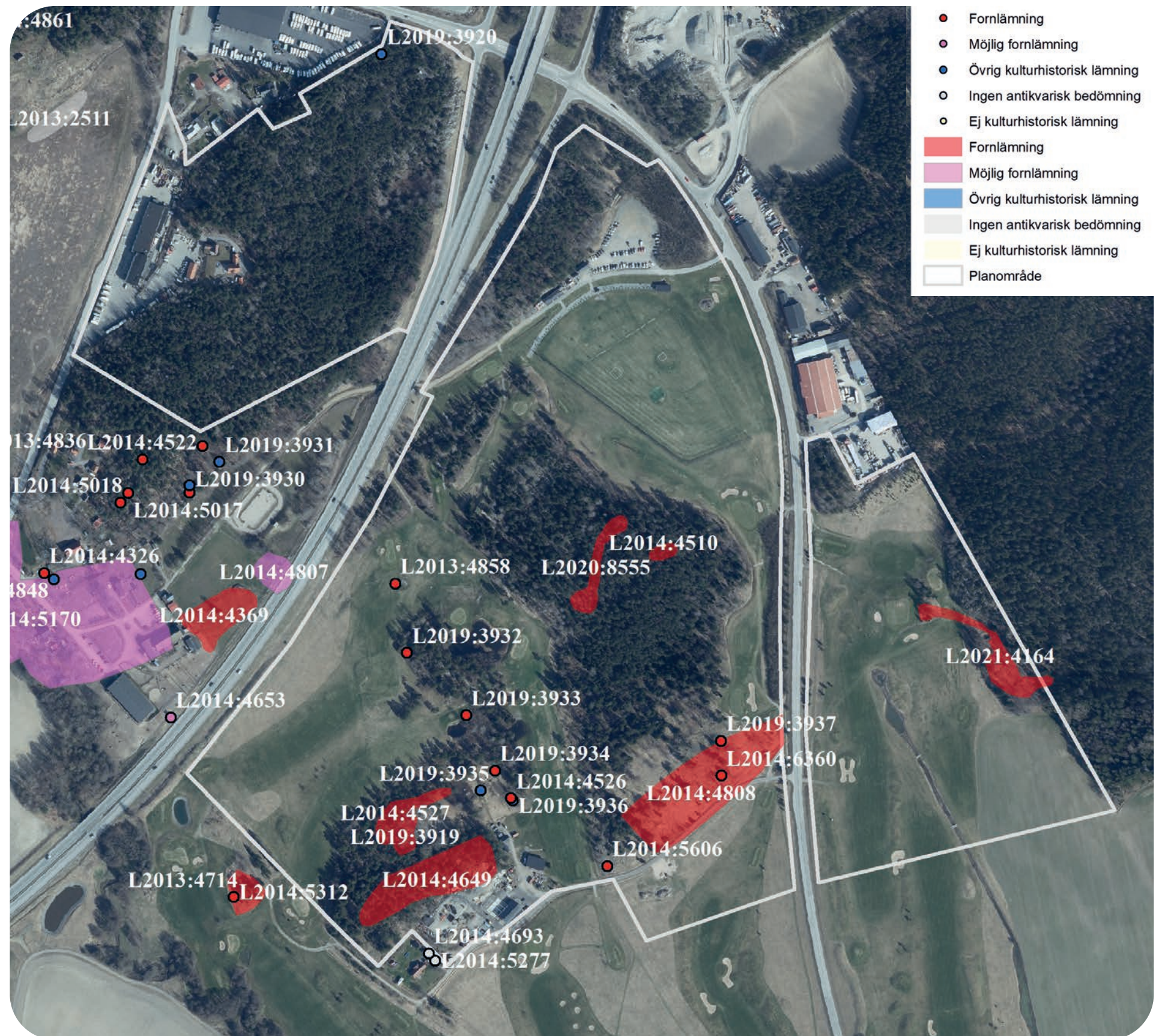
Fornlämningar

Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom forna tiders bruk, som är varaktigt övergivna och tillkomna före 1850. Det är inte bara lämningen i sig som är skyddad utan till en fornlämning hör även ett så stort område på mark, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde och dess storlek avgörs från fall till fall av Länsstyrelsen. Lämningar som är tillkomna efter 1850 brukar kallas för övriga kulturhistoriska lämningar.

Det är förbjudet att utan tillstånd att rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Den som tänker t.ex. bygga något bör i god tid höra av sig till Länsstyrelsen för att ta reda på om någon fornlämning kan komma att beröras och om så är fallet samråda med Länsstyrelsen. Det är Länsstyrelsen som beslutar om krav på arkeologisk undersökning och gör bedömningen hur bevarandet ska avvägas mot samhällsintressen vid en eventuell exploatering. Länsstyrelsen kan även besluta om att en arkeologisk utredning ska utföras i områden som det inte finns kända fornlämningar i, men där det finns anledning att misstänka att det kan finnas lämningar.

Övriga kulturhistoriska lämningar

De lämningar som inte uppfyller kriterierna för fornlämning, men ändå anses ha ett antikvariskt värde kallas för övriga kulturhistoriska lämningar. Övriga kulturhistoriska lämningar har inte lagskydd som fornlämningar men omfattas av KML:s hänsynsparagraf (§1) samt Skogsvårdslagen, enligt vilken skador på kulturhistoriska lämningar ska förhindras eller begränsas.

Utredningsområdet för Årsta 1:4 omfattar fornlämningar, vilka är skyddade i Kulturmiljölagen (KML). I området finns även enstaka övrig kulturhistorisk lämning, till vilken man bör visa hänsyn.

Fornlämningar inom Årsta 1:4

Inom utredningsområdets gränser finns lämningar från flera förhistoriska perioder, allt från stenålder till historisk tid. Några av dem är synliga lämningar som:

- husgrundsterrass (inom omr L2019:3919),
- gravar (L2014:4510; L2014:4526; L2014:4649; L2014:4527)
- hållristningar (L2019:4858; L2019:3932; L2019:3933; L2019:3934; L2014:5606; L2019:3937; L2014:6360).

Andra är lämningar dolda under markytan :

- boplatslämningar (L2021:4164; L2020:8555; L2019:3919; L2014:4808)

Ingen av fornlämningarna inom utredningsområdet är undersökt och borttagen, utan samtliga kvarligger inom området och är skyddade enligt lag.

Övriga kulturhistoriska lämningar inom Årsta 1:4

Inom utredningsområdet finns endast tre övriga kulturhistoriska lämningar (ÖKL). Dessa utgörs av en husgrund från historisk tid (L2019:3920) inom delområde 1, samt platsen för Haga torp (L2019:3935) och en husgrund (L2019:3936) till Haga, strax norr om Östergården inom delområde 2. Samtliga har registrerats i samband med de utredningar som gjorts nyligen och har i samband med det daterats till tiden efter 1850.

Kulturmiljölagen (1988:950)

Fornlämningar i Kulturmiljölagen andra kapitlet:

1 § Fornlämningar är skyddade enligt denna lag.

Fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna:

1. gravar, gravbyggnader och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser,
2. resta stenar samt stenar och bergytor med inskrifter, symboler, märken och bilder samt andra ristningar eller målningar,
3. kors och minnesvårdar
4. samlingsplatser för rättskipning, kult, handel och andra allmänna ändamål,
5. lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång,
6. ruiner av borgar, slott, kloster, kyrkobyggnader och försvarsanläggningar samt av andra byggnader och byggnadsverk,
7. färdvägar och broar, hamnanläggningar, vårdkassar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdsel samt gränsmärken och labyrinter, och
8. fartyglämningar.

Fornlämningar är också naturbildningar som ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna till liksom lämningar efter äldre folklig kult. Lag (2013:548)

Ingrepp i fornlämning:

10 § Den som avser att uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat arbetsföretag bör i god tid genom att inhämta information från länsstyrelsen ta reda på om någon fornlämning kan beröras av företaget och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen.

Om en fornlämning påträffas under grävning eller annat arbete, ska arbetet omedelbart avbrytas till den del fornlämningen berörs. Den som leder arbetet ska omedelbart anmäla förhållandet till länsstyrelsen. Lag (2013:548).

12 § Den som vill rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning ska ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen.

Länsstyrelsen får lämna sådant tillstånd endast om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse.

När det gäller ägaren av en fartyglämning eller ett fornfynd som hör till en fartyglämning får tillstånd lämnas, om inte särskilda skäl talar emot det.

Om någon annan än ägaren av marken eller vattenområdet eller ägaren av fartyglämningen ansöker om tillstånd, ska ansökan avslås om ägaren motsätter sig åtgärden och det inte finns synnerliga skäl för att lämna tillstånd. Lag (2013:548).

KOMMUNALA PLANER OCH PROGRAM

Haninges Kulturmiljöprogram

I Haninges kulturmiljöprogram är Fors speciellt utpekad i och med att det ingår i miljön Vitsån med Fors, Nödesta och Vålsta (4). Miljön beskrivs utgöra en "... betydande del av Västerhaninges centrala bygd och jordbrukslandskap." Område (4) innefattar till stor del samma värden som presenteras som värdefulla i riksintressebeskrivningen. Miljön har en bibehållen karaktär av ett obrutet öppet landskap där äldre bymiljöer och fornlämningar finns samlade i områdets höjdparter. I kulturmiljöprogrammet finns även förhållningssätt särskilt framtagna för respektive områden. För Vitsån med Fors, Nödesta och Vålsta (4) lyder de som följande:

- Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av miljön och tillhörande bebyggelse.
- Brukandet och skötseln av samtliga byggnader inom kulturmiljö ska förhålla sig till miljöns sammantagna karaktär och värde. Vid eventuella förändringar ska hänsyn sålunda tas till kulturmiljön som helhet.
- Eventuell kompletterande bebyggelse ska inte placeras så att den inkräktar på intrycket av befintlig bebyggelse och gårdsstruktur. Vid eventuell förtätning inom området ska hänsyn även tas till enskilda befintliga byggnader och dess arkitektur.
- Byggnadsdetaljer som är i original som skorstenar, fönster, dörrar och andra snickeridetaljer ska bevaras och vårdas.
- Byggnader underhålls kontinuerligt med metoder och material som är anpassade till husets ursprungliga utformning, särdrag och byggnadsteknik.
- Ursprungliga fasad och takmaterial bibehålls och tilläggsisoleringar undviks.
- Större till och påbyggnader undviks.
- Vid eventuell byggnation eller andra ändringar som påverkar byggnadernas utformning ska samråd ske med antikvariskt kompetens.
- Äldre träd bevaras, vid naturligt behov genom ålder eller sjukdom kan träd ersättas med nytt av samma art, utförs i samråd med lämplig kompetens.
- Upprätthåll den öppna marken utmed Vitsån och de trädbevuxna åker-

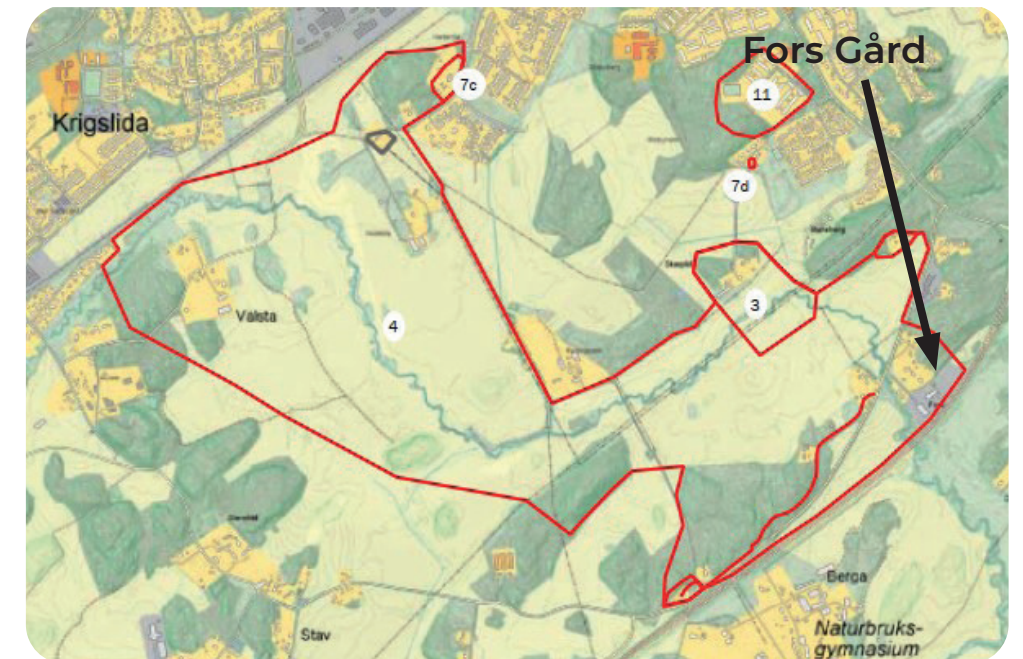
holmarna och impedimenten, vilka skapar kontraster i miljön.

- Vägdragningen bibehålls liksom uppbyggnad, vägbredd och material i slitbanans beläggning (grus).
- Värna om den äldre industriellt förknippade miljön intill vattendraget i Fors by.
- Vid eventuella markarbeten ska beaktas att lämningar kan vara skyddade av kulturmiljölagen, KML. Alla fornminnen från före år 1850 är skyddade enligt denna lag (2 kap. i KML).

Haninge kommun har i sitt kulturmiljöprogram tagit fram mer generella riktlinjer för hur bebyggelse bör utformas i agrara kulturmiljöer. Här följer ett urval av ställningstagande som anknyter till Årsta 1:4.m.fl:

Hänsyn till landskapsbild & strukturer

- Ofta består landskapen av stora landskapsutsnitt med djupa siktlinjer. Här kan stora förändringar och tillägg påtagligt påverka omgivande landskap.
- Flera miljöer i Haninge kommun är utpekade riksintressen för kulturmiljövärden, här får inga åtgärder ske som påtagligt kan skada riksintressets bärande värden.
- Värna ett aktivt jordbruk, där öppna åkermarker brukas.
- Genom en fortsatt hävd av landskapet, bidrar detta till att Haninge kommuns landskapsbild bevaras och blir tydligt läsbart.
- Aktiva och tidigare brukade jordbruksmarker bör inte bebyggas.
- Herrgårdsmiljöer bör vara den dominerande bebyggelsen i miljön, där nya tillägg underordnas.
- Äldre vägsträckningar bör vara avläsbara och värnas.
- Vid förändring i miljön ska antikvarisk sakkunnig medverka i planprocess och vid bygglov som kan påverka kulturmiljöns värden och karaktärsdrag.

Anpassning till den specifika platsen

- Placera den nya bebyggelsen/byggnaden så att den naturligt kompletterar den befintliga bebyggelsen.
- Ny bebyggelse bör inte placeras på jordbruksmark, utan istället i utkanterna av ett skogsparti eller höjd i terrängen, efter befintliga strukturer och vägnät.
- Placera huvudbyggnad, garage och andra komplementbyggnader utan att för stor andel av fastigheten bebyggs och hårdgörs med markbeläggning. Mindre fastighetsstorlek än 1500 kvm bör undvikas.
- Minimera markarbete, där markens naturliga förhållanden förändras. Detta innebär att byggnaden bör anpassas till den befintliga terrängen och därmed undvika sprängning, schaktning och fyllning i möjligaste mån. Hällmark och uppvuxna träd ska värnas.
- Vid en kuperad tomt kan husen byggas med förhöjd sockel, eller källarvåning. Detta för att byggnaden ska anpassas till den rådande terrängen.
-

Haninges Översiktsplan 2030

I Haninges Översiktsplan 2030 finns strategier för hur Haninge ska utvecklas. Haninge kommun pekar i ÖP 2030 ut ett flertal värdefulla kulturmiljöer. Värdefull kulturmiljö med nummer 27 i ÖP omfattar bland annat det område som utgör delområde 1 i denna kulturmiljöutredning (väster om väg 73).

Österhaningebygden med gårdar med gamla anor, område 27 är utpekad som ett kulturhistoriskt värdefullt område.

I översiktsplanen framhålls generellt:

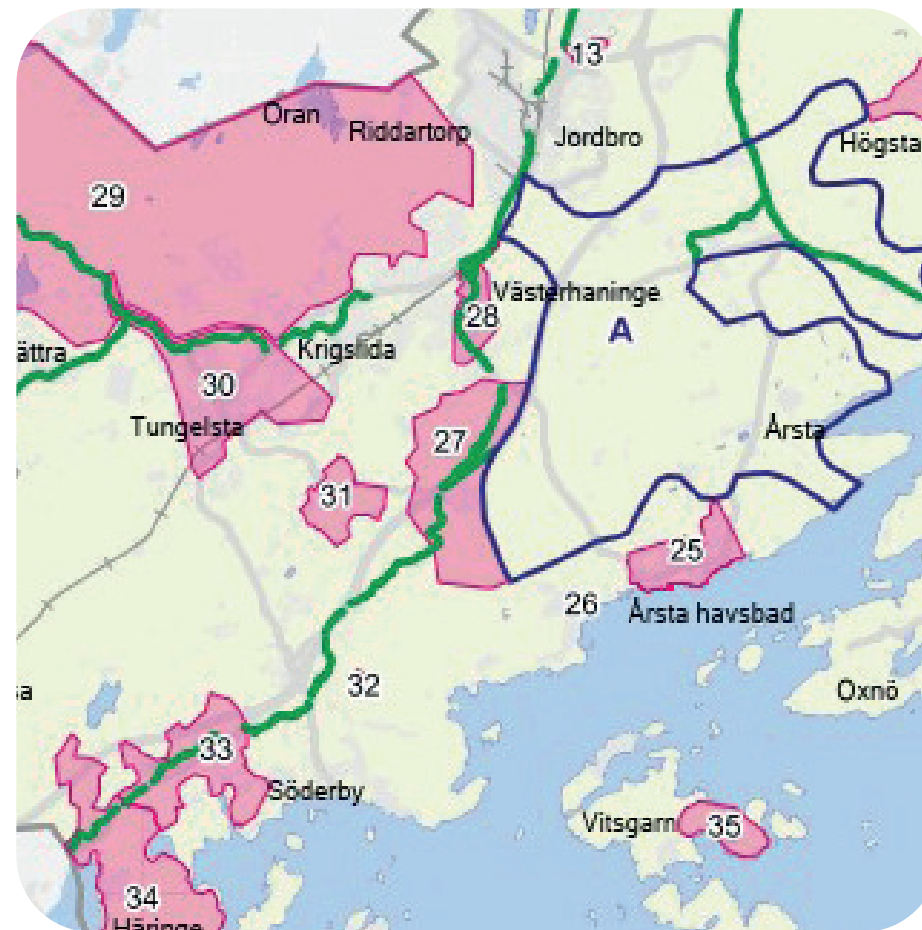
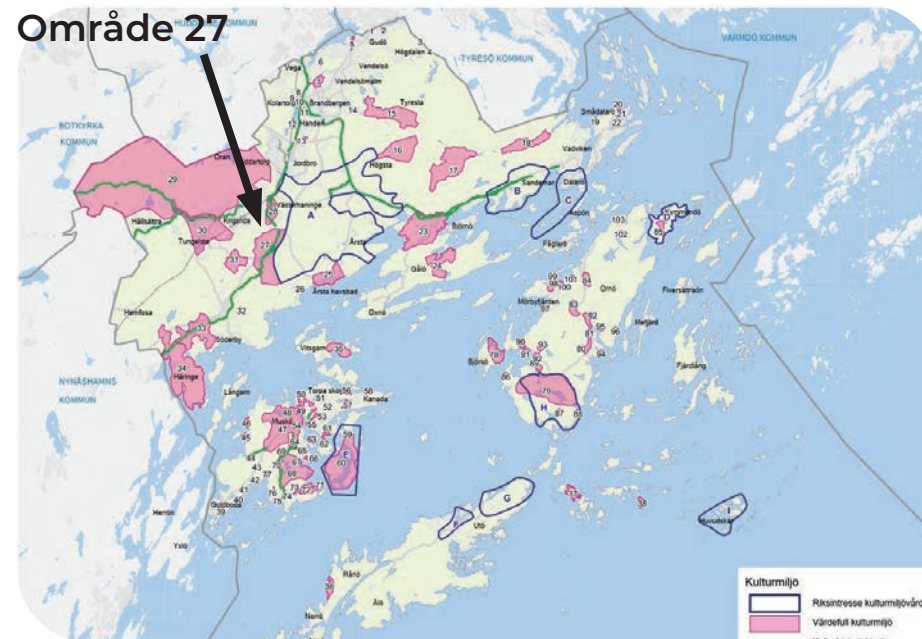
”Kulturmiljön omfattar hela den av människan påverkade fysiska miljön, från forntid till i dag. Bebyggelsens och landskapets kulturvärden bedöms ur tre kompletterande perspektiv – kulturhistoriskt, estetiskt och socialt. Dessa perspektiv kan, var för sig eller tillsammans, motivera olika åtgärder för att tillvarata kulturvärdena i den kommunala planeringen. Kulturvärden kan i varierande grad tillskrivas enskilda byggnader, anläggningar och lämningar såväl som hela miljöer och stora landskapsavsnitt.”

”Kulturhistoriska miljöer kan ge oss kunskaper om och förståelse för människors liv i olika tider. Kulturmiljön inbegriper även estetiska och sociala kvaliteter, exempelvis trygghet, trivsel och skönhet. Bedömningar av vad som är värdefullt kan förändras över tid, genom framväxten av nya kunskaper och synsätt. Vissa värden är emellertid mer beständiga än andra. På så sätt kan kulturvärden bevaras, omskapas, utvecklas och nybildas i takt med samhällets utveckling och förändring.”

”En rad kulturhistoriska miljöer i Haninge kan ses som särskilt värdefulla. De bidrar till att skapa värden för kommunens invånare och har även ett attraktionsvärde för besökare från andra kommuner.”

Riktlinjer i ÖP:

- I samband med förändringar i bebyggd och obebyggd miljö beaktas kulturmiljö och särskild hänsyn tas till kulturhistoriska värden.

PLAN- OCH BYGGLAGENS KRAV

I Plan- och bygglagen (PBL) hanteras *särskilt värdefull kulturmiljö* genom förvanskingsförbudet, varsamhetskrav och prövning av lokalisering samt avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Vid ändring i den byggda miljön ska alltid bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sådant sätt som är lämpligt med hänseende till en god helhetsverkan.

Om en väsentlig egenskap går förlorad eller om områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras och pekas ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av ändringar och vidare exploatering, för att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskingsförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare och hyresgäster. Förvanskingsförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön.

Kommunens ansvar

Kommunen har enligt lagstiftningen ett särskilt ansvar vid planläggning och frågor om lov i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla kulturmiljöerna vid planläggning. Detta innebär att kommunen inte kan utarbeta en detaljplan som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön och ska besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön.

Plan- och bygglagen (2010:900)

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens andra kapitel

2 kap. 6 § 1

Vid planläggning, i ärende om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. Stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens åttonde kapitel

8 kap. 17 §

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

8 kap. 13 §

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska tillämpas också på

1. Andra anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 §,
2. Tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. Allmänna platser,
4. Bebyggelseområden.

Boverkets föreskrifter för särskilt värdefull byggnad/bebyggelse (BFS 2011:6)

En byggad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs om byggnader gäller även för bebyggelseområden.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är:

- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang har få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.

Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad.

Kontakt

Charlotte Hedenström
sakkunnig kulturvärden
charlotte.hedenstrom@wsp.com
T 010-722 50 00

Emil Bergstén
emil.bergsten@wsp.com
T 010-722 87 13

Kulturmiljögruppen
WSP Sverige AB
Arenavägen 7
121 88 Stockholm-Globen
T 010-722 50 00

WSP är ett av världens ledande analys- och teknikkonsultföretag. Kulturmiljökompetensen på WSP är bred, våra medarbetare finns över hela landet och har starka kompetenser som byggnadsantikvarier, arkitekturhistoriker, konstvetare, kulturgeografer, arkeologer och samhällsplanerare. Tillsammans ser vi till att WSP kan försörja myndigheter, allmänheten, företag, exploatörer och privatpersoner med tydliga underlag och utredningar, efter de senaste rönen inom kulturmiljöfältet.

www.wsp.com